

İBNİ SİNÂ'NIN HEKİMLİĞİ VE TABÂBETİN GELİŞMESİNE ETKİLERİ

İçindekiler Tablosu

<u>A. İbn Sina'nın Hekim Olarak Yetişmesi</u>	2
<u>B. İbn Sina'nın Tıbbî Eserlerinin Kaynakları ve Getirdiği Yenilikler</u>	5
<u>C. İbn Sina'nın Dünya Tababetine Tesirleri</u>	17
<u>Kaynaklar</u>	23

Prof. Dr. Arslan TERZİOĞLU

İstanbul Üniversitesi Tıp Fakóltesi / Türkiye

İBNİ SİNÂ'NIN HEKİMLİĞİ VE TABÂBETİN GELİŞMESİNE ETKİLERİ

İslâm kaynaklarında kendisinden eş-Şeyh ül-Reis olarak bahsedilen, Avrupa'da 17. yüzyıla kadar hep hekimlerin hükümdarı olarak yüceltilerek daima başında bir taçla resmedilen Abu 'Ali al- Hüseyin İbn 'Abdullah İbn Sina (Şekil 1), hekim, filozof, kimyager, eczacı, astronom, şair ve devlet adamlığı vasıflarını şahsında toplayan, İslâm kültürünün yetiştirdiği eşine ender rastlanan, tanınmış bilim adamlarından biri olarak, sadece Türkistan'dan Endülüs'e kadar uzanan İslâm ülkelerinde değil, Avrupa'da da tababeti 17. yüzyılın sonuna kadar 600 yıldan daha uzun bir süre, hiçbir faniye nasip olmayacak derecede büyük ölçüde etkilemiştir. Avrupa'da adının Latinceleşmiş şekliyle Avicenna olarak tanınan İbn Sina, ölümünden hemen bir yüzyıl sonra Toledo'da, Latinceye çevrilen al-Kanûn fi't-tıbb eseri ile Hippokrat ve Galenos'un şöhretini bile gölgelemiş olan müstesna bir hekimdir (Bk. Carra de Vaux: Avicenne. Paris, 1900 s. 131 ff; Casiri: Bibliotheca Arabico-hispana. C. 1, Madrid 1760, s. 263; Wüstenfeld, Ferdinand: Geschichte der Arabischen Ärzte und Naturforscher. Göttingen 1840, s. 64,75; Sarton, George: Introduction in the History of Science. C. 1, Baltimore (1927), s. 709 ff; Ullmann, Manfred: Die Medizin im İslâm. Leiden-Köln 1970, s. 152-156).

Albertus Magnus, Thomas von Aquino ve Johannes Scotus tarafından en büyük filozof olarak nitelendirilen İbn Sina, Julius Scaliger'e göre Galenos'tan bile büyük bir hekimdir (Hirschberg, Julius u. Julius Lippert: Die Augenheilkunde des Ibn Sina. Leipzig 1902, s. 3).

İbn Sina'nın ölümünden bir asır sonra tıbbı dair en ünlü eseri el-Kanûn fi't-tıbb'ın hemen İspanya'da Latinceye çevrilip Avrupa üniversitelerinde tıp fakültelerinde ders kitabı olarak okunmaya başlanması ve hatta 17. yy.'da Vallodolid Üniversitesi'nde bir Avicenna (İbn Sina) Kürsüsü'nün tesis edilmesi, onun sadece İslâm aleminde değil Avrupa'da da gelmiş geçmiş en büyük hekim olarak kabul edildiğinin, hatta tababette Hippokrat ve Galenos'un şöhretini bile gölgelediğinin birer delilidir. Ayrıca İbn Sina'nın el-Kanûn fi't-tıbb isimli eserinin Pavia'da 1510'da yayınlanan Latince tercümesinin kapağındaki resimde (Şekil 1) İbn Sina'nın (Avicenna) ortada tababetin hükümdarı olarak tahtta otururken solunda Hippokrat, sağında Galenos'un onun veziri gibi yer almış bir şekilde gösterilmiş olması bu hususu belgeleyen diğer bir delildir.

Kendisinden sonra gelen İbn en-Nefis ve Hacı Paşa gibi meşhur İslâm hekimleri hakkında devrinin İbn Sinası idi, deyiminin kullanılması ve İbn Sinâ'nın tıp alanında İslâm âleminde en büyük otorite olarak kabul edildiğini göstermektedir. İbn Sinâ'dan bir asır sonra Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah ve Sencer zamanında yaşayan Semerkanlı hekim Nizamî-i Arûzî (ölümü 1147) Çehar Makale isimli eserinde İbn Sina'nın tıbbî eseri Kanûn hakkında der ki:

eğer Bukrat (Hippokrat) ve Calinos (Galenos) sağ olsalardı, bu kitabın (İbn Sina'nın Kanûn'u) önünde secde etmeleri yaraşır." (Nizami-i Arûzi: Tıp İlmi ve Meşhur Hekimlerin Mahareti. Türkçeye Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, neşr. Süheyl Ünver, İstanbul 1930, s. 17).

A. İbn Sina'nın Hekim Olarak Yetiştirilmesi

Abû'l-Kâsım az-Zahrâvî, Abû'l-Raihan al-Birûnî, Bağdat'ta meşhur Adûdî Hastanesi'nde çalışan 'Abd Allah ibn at-Taiyib ve Ali ibn 'İsa (Latince ismi Jesu Haly) gibi meşhur hekimlerin muasırı olan İbn Sina'nın tabâbet eğitimini nasıl yaptığı hakkında, kendisinin talebesi Abû 'Ubaid al-Cüzcânî'ye yazdığı ve İbn Abi Usaibia ile İbn el-Kiftî'nin eserlerinde olduğu gibi yer alan biyografisinden

İBNİ SİNÂ'NIN HEKİMLİĞİ VE TABÂBETİN GELİŞMESİNE ETKİLERİ

(Bkz. İbn Abi Usaibia: Uyun al-anba... Ed. August Müller. c. 2. Kahire 1882-1884, s. 2-9; İbn el- Kifti: Tarih al-Hukama. Ed. J. Lippert, Leipzig 1903, s. 413-420) şunları öğreniyoruz:

Türkistan'da Buhara'nın yakınında Afşena'da 980 senesinde Belhli zengin başmemur Abdullah'ın oğlu olarak dünyaya gelen İbn Sina evde özel ders alarak yetişmiş, küçük yaşta harika bir çocuk olarak Abû Abdallah an-Nâtîli gibi zamanın meşhur âliminden Euklid'in kitabını ve Claudius Ptolemaeus'un Almagest'ini tahsil ettikten sonra tıp kitaplarını okumaya yönelmişti.

Bu biyografisinde tasrih edilmemesine rağmen tababet alanındaki hocalarının İsa ibn Yâhyâ al- Masîhî ile Buhara'da hükmeden Sâmânî hükümdarı al-Mansur'un saray hekimi Abû Mansur al-Hasan ibn Nûh al-Kumrî olduğu anlaşılıyor. Dikte ettirdiği biyografisinde İbn Sina "Tıp ilmi güç bir ilim olmadığından bu alanda kısa zamanda o kadar tanındım ki, ileri gelen hekimler benden tababet tahsil etmeğe başladılar; bu arada hastaları da ziyaretle tedâvi ederek, tedavi metodları hakkında bu tecrübelerime dayanan tarif edilemeyecek kadar derin bilgiler kazandım" demektedir (İbn Abi Usaibia: a.g.e., c. 2, s. 2-3). O zaman 16 yaşında olan İbn Sina, bir buçuk sene daha tıp, mantık, fizik, matematik ve teoloji eserlerini okuyup kendi kendine tahsiline devam ettiğini, fakat kırk kere okduğu halde Aristo'nun Metafiziğini anlamadığını, ancak al-Farabi'nin "Mâba'd at-tabia'dan maksad ne" olduğunu bildiren al-İbâna kitabını tesadüfen bir dellâlden satın alarak okuduğunda Aristo'nun metafiziğini hemen anladım demektedir. Böylece İbn Sina, felsefede büyük Türk-İslâm feylesofu al- Farabi'nin tesirinde kaldığını açıkça belirtmektedir (İbn Abi Usaibia: a.g.e., c. 2, s. 2-3; İbn al-Kifti: a.g.e., s. 413-414).

Bu sırada İbn Sina'nın hekim olarak meşhur olması için bir fırsat çıkıyor. Hastalanan Buhara Hükümdarı Nûh bin Mansûr'u hiç bir hekim iyi edemediğinden, tedavisi için İbn Sina saraya davet ediliyor ve bunda başarılı olduğundan, Nûh bin Mansûr, ona kütüphanesindeki tıbbî kitapları görmesi için müsaade ediyor. İbn Sina o zamana kadar kimsenin adını bile duymadıkları muhtelif ilimlere ait kitaplarla dolu bu kütüphaneden istifade ettiğini de bu biyografisinde bilhassa belirterek, o zaman 18 yaşında olmasına rağmen zamanının bütün ilimlerini öğrendiğini ve artık okumaya ihtiyacı kalmadığını ifade ediyor (İbn Abi Usaibia: a.g.e., s. 3-4). Pergamonlu Galenos gibi daha genç yaşta eser yazan İbn Sina, ilk eseri "El-Hikmet ül-Aruzziye"yi Abu'l-Hüseyn al-Aruzî için matematik hariç bütün ilimlerin bir kompendium'u olarak kaleme aldığında henüz 21 yaşındaydı. İbn Sina'nın bu ilk eserinin bir el yazma nüshası İsveç'te Uppsala Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Paul Kraus: Eine Arabische Biographie Avicennas. Klin. Wschr. Jg. 11 (1932), s. 1880-1884).

İbn Hallikân'a atfen, Kanûn üd-Dünya isimli eserinde Ahmed bin Ali el-Müneccim al-Mahallî'de İbn Sina'nın Maverâünnehir Sultanı Melikşah'ı (?) hunnâk hastalığından iyi edip, bunun mükâfatı olarak Sultan'ın kendisine bağışladığı zengin kütüphaneyi, oradaki kitapları kendisinin eseri gibi göstermek için yaktığı rivâyetini nakletmektedir (Ahmed bin Ali el-Müneccim el-Mahallî ür-Remmâl: Kanûn üd-Dünya tercümesi, Nuruosmaniye Kütüphanesi, No: 3000, varak 342b, 343a). Ama Maverâünnehir sultanının isminin Nûh bin Mansûr yerine yanlış bir şekilde Melikşah olarak verilmesi de bu rivayetin hatalarla dolu ve hakikatten uzak olduğunu göstermekte. Ayrıca al-Mahalli, Kanun üd- Dünya'da Hekim Huneyn bin İshak'a atfen İbn Sina'nın (bk. Şekil 3) babası ile Maverâünnehir'den Bağdat'ta ve oradan da Karaâmid'e (Diyarbakır) gelip, Medine-i mezbûrda Reis-i Etibba olan İbn Haliveyh (ölümü M.S. 975)'ten tıp ilmi tahsil ettiğini ve İbn Haliveyh ölünce onun kitaplarına sahip çıkarak kütüp-i mezkûre'yi kendi adına döndürüp ve müsannefinün adın tagyir eyledi diye rivâyet etmektedir. Fakat al-Mahallî bütün bu rivayetlerin İbn Sina'nın ilmi değerini

İBNİ SİNÂ'NIN HEKİMLİĞİ VE TABÂBETİN GELİŞMESİNE ETKİLERİ

bilmeyenlerce maksatlı şekilde uydurulduğunu da belirtmektedir (Ahmed bin Ali el-Müneccim el Mahallî' ür-Remmal: a.g.e., varak 342b).

Huneyn bin İshak'ın İbn Sinâ'nın doğumundan bir asır önce, İbn Haliveyh'in de İbn Sina'nın doğumundan 5 sene önce öldüğü düşünülürse zaten İbn Sina hakkındaki bu rivayetlerin tamamen uydurma olduğu ortaya çıkar. Bu şekildeki asılsız rivayetlerin diğer meşhur hekimler için de mevcut olduğu görülmektedir. Meselâ Hippokrat'ın da Knidos veya Kos'daki kütüphane ve sağlık mâbedini bütün kitapları ve arşiv belgeleri ile, bütün tıbbî bilgilerin sahibi olma şanına erişmek için yaktığı ve onun için doğduğu vatanından kaçtığı rivayet edilir (Bk. Littré, E. : Oeuvres Complètes d'Hippocrate. Tome VII, Paris 1851, s. XVII; Neuburger, Max u. Julius Pagel; Handbuch der Geschichte der Medizin. Bd. 1, Jena 1902, s. 200).

İbn Sina yirmi yaşında iken, babasının biraz sonra da hâmisi Sâmanî hükümdarının ölümü ve çıkan siyasî karışıklık nedeni ile Buhara'yı terkederek önce Hvarizm emiri Ali b. Ma'mun'un sarayında Abû Rayhân al-Bîrûnî, Abû Nasr al-İrâk vb. gibi âlimlerle birlikte çalıştı. Bu sırada İbn Sina ile al-Bîrûnî arasında fizik ve astronomiye dair ilmî münazaralar başladı (Nizami-i Arûzî: Çehar Makale. Tıb İlmi ve Meşhur Hekimlerin Mahareti. Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Neşr. Süheyl Ünver, İstanbul 1936, s. 21-22; bk. Terzioğlu, Arslan: Al-Bîrûnî (973-1051), Ein Türkischer Universalgelehrter der Islamischen Renaissance, Beiträge zur Geschichte der Pharmazie, 27 Jahrgang 1 (1975) s. 3; Barani, Syed Hasan: İbn Sina and Al-Bîrûnî. In: Avicenna-Commemoration volume. Iran Society, Calcutta 1956, s. 10-11).

Kısa bir süre sonra, Türk Hükümdarı Gazneli Mahmud'un sarayına al-Bîrûnî ve Abû Nasr al-İrâk gibi intisap etmeyi, felsefe düşmanlığı ile tanınan 'Abd Allâh Muhammed b. Karrâm'ın tesiri altındaki Sultan Mahmûd'un gazabına uğramaktan korktuğu için, reddederek Nesa, Bâverd, Tus, Sakkan, Samenkan üzerinden Cürcan'a kaçan İbn Sina, orada ilmi himaye eden Abû Muhammed aş-Şirâzi'nin kendisi için tuttuğu eve yerleşti. Burada hâmisi aş-Şirâzi için birçok eserlerini ve meşhur tıbbî eseri al- Kanûn fi't-tıbb'ın I. kitabını yazdı.

Buradan Rey'e giderek orada Buvayhoğullarından Mecc al-devle'yi yakalandığı melankoli hastalığından tedâvi etti. Bundan sonra Buvayhoğullarının Rey, İsfahan ve Hemedan'daki saraylarında çalışan İbn Sina, meşhur eseri al-Kânûn fit-tıbb'ı bu sırada tamamladığı gibi, sonra Latinceye "De viribus cordis seu de medicamentis cordialis" adı altında tercüme edilen kalb hastalıklarına ait eseri ile diğer eserlerini yazdı (İbn Abi Usaibia: 'Uyûn al-anbâ'. Bd. 2, Kahire 1882-1884, s. 2-9; Kraus, Paul: a.g.e., s. 1882-1883; Yalıtıkaya Şerefeddin: İbn Sina'nın İbn Ebi Usaybia'nın Tabakatındaki Hal Tercümesi. Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbn Sina. T. T. K. yayınlarından, VII. seri, No. 1, İstanbul 1937, s. 7-11).

Buvayh hükümdarı Şems üd-Devle'yi yakalandığı kulunç hastalığından iki kere tedâvi ederek kurtardığı için iki defa Şeref ül-Mülk unvanıyla vezir olan ve o sıradaki siyasi kargaşalıklar nedeni ile hapse dahi giren İbn Sinâ'nın 1037 yılı 21 Haziranı'nda 57 yaşında ölünceye kadar sayısı yüzü aşan ve ölümünden sonra tıbbî ve felsefeyi 600 sene tesiri altında bırakacak eserler yazabilmesine şaşmamak kabil değildir [Bk. Ünver, Süheyl: Türk hekim ve feylosofu İbn Sina'nın doğum ve ölümü, yılları, ay ve günleri. Tedavi Kliniği Laboratuvarı, Tom. 6, 21 (1936) s. 2-3].

İbn Sinâ'nın bütün kitaplarının ve şahsına ait malların nasıl ve ne şekilde ortadan

İBNİ SİNÂ'NIN HEKİMLİĞİ VE TABÂBETİN GELİŞMESİNE ETKİLERİ

kalktığına ait Ahmed bin Mahmûd'un (ölümü 977/1569-1570) eski kaynaklara dayanarak 16. yüzyılda yazdığı Selçuk-nâme'deki şu bilgi çok mühimdir:

"Sultan Mes'ûd (Gazneli Mahmûd'un oğlu) İsfahan emiri Alâ üd-Devle Ebû Ca'fer'in iki yüzlü davrandığını ve Selçuklular ile ittifak eylediğini gördü. Ebû Sehl, Hamdhunî demek ile şöhret bulmuş olan Horasan Beyi Amîd'e emir verdi. O sayısız asker ve kalabalık bir ordu ile Alâ üd-Devle'nin üzerine varıp, zarûfî o dahi karşılık verip bir mikdâr savaştılar. Alâ üd-Devle karar etmeyip askeri perişan oldu. Kendi bir kaç kimse ile baş kurtarıp, firar etti. Sonra Amîd, İsfahan'ı zabtetti. Mallardan iyi ve kötü her ne buldular ise aldılar evini virân ve harâb kıldılar. Şeyh Hakîm Ebu Ali İbn Sina, Alâ üd-Devle'nin veziri ve işlerinde yol göstereni idi. Ebû Ali'nin (İbn Sina) bütün eserlerini ve kitaplarını ve mallarını aldılar, getirip ve kitaplarını Gazne'nin kitap hazinesine sakladılar. O kitaplar Cibâl Melikî Hasan b. Hüseyin'in Gazne'yi almasına kadar orada kaldı ve sonra o kitapların hepsi yakıldı." (Ahmed bin Mahmud: Selçuk-Name, I, yayına hazırlayan: Erdoğan Merçil, İstanbul 1977, s. 14-15).

İbn Sina'nın kitaplarının Gazne'nin Gurlulardan Alâ ed-Din Hüseyin tarafından 545 H. (1150-1151) de zaptedildiği esnada yakıldığı anlaşılıyor. Gaznelilerin hükümdarı Behramşâh'ı mağlup ederek Gazne'yi fetheden Alâ ed-Din Hüseyin bu büyük kültür merkezini yakıp yıktığı için kendisine "Cihansûz" yani dünyayı yakan lakabı verildiği bilinmektedir (Bkz. C. B. Bosworth: Ghurids maddesi EI2).

Gazne'nin bu 1150-1151'de yakılması esnasında ilim âlemi çok büyük önemi olan İbn Sina'nın kitaplarının yanı sıra Çehar Makale'de bahsedilen Gazneli Mahmud'un al-İraki'ye yaptırdığı ve 40 defa çoğalttırdığı İbn Sina portresi de yanıp ortadan kaybolmuş olsa gerek [Alberts, Otto: Der Dichter des in Uigurisch-Türkischen Dialect Geschriebenen Kutatku-Bilik (1069-70 n. Chr.) ein Schüler des Avicenna. Arch. Gesch. Phil. NF, Bd. 7 (Berlin 1901), s. 319-336].

İbn Sina'nın Yusuf Has Hacip'ten ve biyografisini dikte ettirdiği Abu Ubaid al-Cüzcânî'den başka iki meşhur talebesi daha biliniyor. Bunlardan biri İbn Sinâ'nın Risâla fi mâhiyat al-'işk isimli risâlesini yazdığı talebesi Abû 'Abd Allah al-Ma'sûmî'dir. Al-Bayhaki'ye göre İbn Sina bu talebesi için "Aristo'nun Eflâtun'un yanındaki mevkii ne ise, o benim yanımda aynı mevkidedir" demişti. İbn Sina ile al-Bîrûnî arasındaki ilmi münakaşalarda İbn Sina'nın yerine çoğu kere bu talebesi al-Ma'sûmî cevap vermişti (Zahir al-Din 'Ali b. Zayd al-Bayhaki: Kitâb Tatimmat sivân al-hikma, nşr. Muhammed Şafi, Lahur 1351, s. 95 ve 96; Bk. İbn Sina: Risâleler 3. Aşkın Mahiyeti Hakkında Risâle. Nşr. ve Türkçeye çev. Ahmed Ateş, İstanbul 1953, s. VI).

İbn Sina'nın bilhassa hekim olarak en meşhur talebesi Nişaburlu Abûl-Kâsım 'Abd ar-Rahmân İbn Sadık (ölümü 1068) olup Hippokrat'ın Aforizmalarına şerh yazdığı için kendisine ikinci Hippokrat lakabı verilmiştir (Bk. Ullmann, Manfred: a.g.e., s. 160; İbn Sinâ'nın bu talebesinin Hippokrat'ın Aforizmalarına yazdığı bu şehrin el yazma nüshaları Nuruosmaniye kütüphanesi Nr. 3527 ve 3528 ile Awad Iraq Museum Nr. 381'de bulunmaktadır).

B. İbn Sina'nın Tıbbî Eserlerinin Kaynakları ve Getirdiği Yenilikler

Hekim olarak İbn Sina'ya en çok şöhret kazandıran eseri kitab al-Kanûn fi't-tıbb adlı eseridir.

İBNİ SİNÂ'NIN HEKİMLİĞİ VE TABÂBETİN GELİŞMESİNE ETKİLERİ

İbn Sina'nın Kanûn'una gerek İslâm dünyasında gerekse Avrupa'da büyük bir hayranlık duyulmuş ve Hippokrat ve Galen'in eserlerinden bile fazla bir değer verilmiştir.

Nizamii Aruzî Çehar Makale'de İbn Sina'nın tıbbî eseri Kanûn'un hekimlerin yetişmesi için lüzumu hakkında der ki: "Eğer bir tabib Kanûn'un mücelledi evvelini bilir ve yaşı da kırkı geçerse ehli itimad olur." [Browne, Edward Granville: The Chahar Maqala (Four Discourses) of Nidhami-i 'Arudi-i Samarqandi. translated into English, in: JRAS 1899, s. 816 f; Nizamî Arûzî: Tıb İlmi ve Meşhur Hekimlerin Mahareti. Türkçeye çeviren: Abdülbaki Gölpınarlı, neşreden: Süheyl Ünver, İstanbul 1936, s. 17].

Al-Akfânî'de Kitab-ı İrşad isimli eserinde İbn Sina'nın Kanûn'u sadece o zamana kadar büyük bir rağbete mazhar olan Mecûzî'nin Kitab al-Malikî'sinin şöhretini gölgelemekle kalmayarak, hakkında en çok şerhler yazılan ve başka lisanlara en çok tercüme edilen tıbbî eser olmuştur (Al-Akfânî: Kitab-ı İrşad al-qâsid ilâ asnâ l-maqâsid. Ed. Alois Sprenger, Calcutta 1849, s. 69; İbn al-Kiftî: Ta'rih al- hukamâ. Ed. Julius Lippert, Leipzig 1903, s. 232, 7 ff).

İbn Sina'nın el-Kanûn fi't-tıbb'ını öven yazılar yanısıra onu tenkit edenler de olmuştur. Wellcome Institut for History of Medicine'nin kitaplığında bulunan Zekeriya er-Razi'nin el-Hâwi'sinin bilinmeyen bir el yazma nüshası olduğu iddia edilen WMS Or. 123'e dayanarak, İbn Sina'nın el-Kanûn eserinin er-Razi'nin el-Hawi'sinden alıntı olduğunu iddia eden A. Z. İskandar'ın bu tezinin (Bk. İskandar, A. Zaki: A Catalogue of Arabic Manuscripts on Medicine and Science. London 1967, s. 1-32). doğru olmadığı İrene Fellmann tarafından ispat edilmiştir. Gerekeç olarak da WMS Or. 123 no.'lu bu yazma eserin er-Razi'nin el-Hawi'si olamayacağı, zira muhtevası ve sistematığı açısından ar-Razi'nin el-Hawi'sine benzemediği, zaten en-Nedim'in el-Fihrist eserinde ve İbn Abi Usaibia'da er-Razi'nin el-Hawi eserini hayatta iken tamamlamadığını belirttikleri, öte yandan bu el yazma eserin çok sonraları İbn an-Nafis'in yaptığı gibi İbn Sina'nın el-Kanûn fi't-tıbb'ı üzerine yapılmış bir çalışma olabileceği olasılığının daha doğru bir varsayım olduğu belirtiliyor. Zira bu el yazma nüshada er-Razi'nin ölümünden sonra biraraya getirilen el-Hawi eserinde olmayan, ama İbn Sina'nın el-Kanûn fi't-tıbb'ında göze çarpan mükemmel bir sistematığa sahip olduğu, ama gerek anatomi gerekse basit ve mürekkep ilaçlardan bahseden bölümlerin el-Kanûn fi't-tıbb'ta ayrı ayrı kitaplarda incelenmesine karşın, bunda bir arada incelendiği ileri sürülmektedir (Bkz. Irene Fellmann: Ist der Qanûn des Ibn Sina ein Plagiat des K. al-Hawi von ar-Razi. Zschr. für Geschichte der arabisch-islamischen Wissenschaften. Bd. 1, 1984, s. 152-154).

Hazreti Muhammed'in ailesi, kızı Fatma, damadı Ali ve her ikisinden olan torunları Hasan ve Hüseyin'le beş kişiden ibâret olduğu için İbn Sina'nın da, bu tıbbî eseri Kanûn'u beş kitap halinde yazdığı söylenir. Bundan böyle İslâm-Türk tababetinde hekimlerin eserlerini beş kitap halinde yazdığı görülür. Meselâ Hamse-i Hayâtizâde veya Hamse-i Şanizâde vs. gibi.

Kanûn fi't-tıbb'ın 1. Kitabı al-Kulliyat umumiyetle tıbbın tarifi anatomi, fizyoloji, nosoloji, etyoloji, semptomatoloji ile sıhhat, hastalık ve ölümün meydana gelme şartları ve tedâvinin prensiplerinden bahseder.

Kanûn'un 1. kitabında hastalık teşhisi ile ilgili nabız ve idrar muayenesi bahisleri oldukça enteresandır. İbn Sina için Aruzî'nin Çehar Makalesi'ndeki nabızla hastalık teşhisine ait bahiste İbn Sina'nın nabızla teşhisinde oldukça mahir bir hekim olduğunu ifâde etmektedir.

İBNİ SİNÂ'NIN HEKİMLİĞİ VE TABÂBETİN GELİŞMESİNE ETKİLERİ

İbn Sina'nın Kanûn'daki nabızla ilgili bahislerde Çin ve Orta Asya tababetinden ve Galen'den kaynak olarak istifade ettiği anlaşılmaktadır (Nizami-i Arûzi: Tıb ilmi ve Meşhur Hekimlerin Mahareti. Türkçeye Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, nşr. S. Ünver, İstanbul 1936, s. 23-24; Uzluk, F. Nafiz: İbn Sina, Eşşeyhurreis. Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbni Sina, şahsiyeti ve hayatı hakkında tetkikler. T. T. K. yayınlarından, VII. Seri, No: 1, İstanbul 1937, s. 3).

Japon tıp tarihçisi Sakae Miki, İbn Sina'nın Kanûn'undaki nabızla ilgili bölümlerin Çin nabızla teşhis metodlarıyla olan benzerliğini tespit etmiştir.

Gerek bundan gerekse Arapçadan Çin'e Sin as-Sin denilmesine dayanarak İbn Sina isminin onun Çin'in oğlu manasına geldiğini ileri sürerek Sakae Miki, İbn Sina'nın Çin asıllı olduğunu bile iddia etmiştir (Miki, Sakae: What is Medicine? Medicine is common to the east and the west. What is the History of Medicine? Osaka 1976, s. 47).

Nabızı, şiryanların kendilerine ait hareketleri olarak vasıflandıran İbn Sina, nabzın 9 esas hususiyetinden bahisle bu hususiyetlerin ikişer ikişer birleştirilmesinden 18 nabız şeklinin, üçer üçer birleştirilmesinden 27 nabız şeklinin daha ortaya çıktığını belirtir. Ayrıca nabzın muntazam, gayri muntazam, batî, seri veya mutedil olma vasıfları da hesaba katılınca nabzın şekillerinin daha da çoğaldığına işaret eder. İbn Sina, Kanûn'da aritmi gösteren nabızların da ondört çeşidinden bahseder. İbn Sina'nın cinsiyete, yaşa, mizaca, irtifalara, uykuda ve uyanık olma hallerine, perhizli olup olmama, hamilelik ve nihayet psikolojik hallere göre nabızları tarif ederek, hekimlerin nabza göre nasıl hareket etmesi lazım geleceğini belirttiği görülmektedir.

İbn Sina'nın Kanûn'undaki nabızla ilgili bu bölümden başka ayrıca teneffüs ve nabza göre teşhis üzerine Risâlat ma'rifat at-tanaffus va-n-nabz isimli bir risâlesi vardır (Bk. Şabbûh, İbrahim: Fihris al- mahtûtat al-musavvara. Cüz III, Kısım 2, at-tıbb, Kahire 1959, Nr. 234-235).

İbn Sina'nın idrarla hastalık teşhisine ait, Kanûn'da 13 fasıl tahsis ettiği görülmektedir. Kanûn'un Latince tercümesindeki şu aşağıdaki cümleye dayanarak İbn Sinâ'nın şeker hastalığını (diabetes) idrarın tatlılığından teşhis edebildiği ve şeker hastasının tatlı idrarını, multitudo urinae'den ayırabildiği tıp tarihçisi Hans Schadewaldt tarafından ileri sürüldü:

"Et causa quidem diabetes est dispositio renum aut propter debilitatem accidentem et dilatandam et apertionem orificium" (Bk. Schadewaldt, Hans: Die Geschichte des Diabetes. In: Allergie und Immunitätsforschung. Verhandlungen der Deutschen Gesellschaft für Allergie und Immunitätsforschung, X. Kongress Bonn/Rhein, Oktober, 1966, Bd. 2, Stuttgart 1968, s. 11-13).

Kapadokyalı Aretaios gerçi diabetesi tarif etmişti ama gerek o, gerekse diğer antik çağ hekimleri, şeker hastalığını idrarın tatlılığından teşhisini bahsetmiyorlar. Yalnız eski Hind tababetinin klasik eserleri Susruta-Samhita ve Caraka-Samhita'da şeker hastalığının, idrarın karıncaları ve böcekleri kendine çekecek kadar tatlı oluşu ile teşhisinden bahsedilir. Caraka-Samhita'nın Abd Allâh İbn 'Alî tarafından eski bir Farsî tercümeden Arapçaya tercüme edildiği, Susruta-Samhita'nın da Yahyâ İbn Hâlid Bermekî'nin emriyle Bağdat'ta Hindli hekim Mankah tarafından Arapçaya tercüme edildiği (İbn an-Nadim: Kitab al-Fihrist. Ed. Gustav Flügel Bd. I,II, Leipzig, 1871-72, s. 303, 6; 303,7) ve Al-Bîrûnî'nin de Kitab al-camahir fi ma'rifat al-cavahir eserinde (Haydarabad 1355 H. baskısı, s. 80, 3 ff.) bazı

İBNİ SİNÂ'NIN HEKİMLİĞİ VE TABÂBETİN GELİŞMESİNE ETKİLERİ

kısımlarını zikrettiğine göre, İbn Sina'nın da, bu eserlerin Arapça tercümelerinden faydalanmış olması gerek.

İbn Sina'nın idrar üzerine yazdığı ve 46 küçük bölümden oluşan bir eseri şu isim altında Yunancaya tercüme edilmiştir: (Ullmann, Manfred: a.g.e., s. 156).

İbn Sina'nın idrara dair eserinin bu Yunanca çevirisi 1842'de Julius Ludovicus Ideler tarafından Berlin'de neşredilmiştir (Ideler, Julius Ludovicus: *Physici et medici graeci minores*. C. III, Berolini 1841, 1842).

İbn Sina'nın Urin risalesinden başka risalat fi'l-Baul diye ayrı bir risalesinin el yazma nüshası Glasgow Üniversitesi Kütüphanesinde mevcuttur (Bk. A Catalogue of the Manuscripts in the Library of the Hunterian Museum in the University of Glasgow, by John Young and P. Henderson Aitken, Glasgow 1908, s. 465, Nr. 121, 3).

Kanûn'un 1. kitabında 4 fasılda çocuk hastalıkları, 5 fasıl halinde Konstitutionslehre adı altında son senelerde Orta Avrupa'da ehemmiyet kazanan beden ilmi, zayıfların şişmanlaması, şişmanların zayıflamasına dair tedbirleri de kapsayacak bir şekilde anlatıldıktan sonra, 4. Fende ilâçlar hakkında umumi bir fikir verilerek, hukne, kan alma (fasd), hacamat, kuru boynuz, sülük yapıştırma, uların mualecesi ve dağlama (Cauterisation) etraflı bir şekilde anlatılmaktadır.

Kanûn'un II. kitabında müfret devaların kullanışları, tesirleri ve iyileştirme güçlerinden bahsedilmektedir. İbn Sina ebce alfabetesine göre adlarını sıraladığı ilâçların sayısı hemen hemen 800 kadardır. İlâçların bu şekilde cetvel halinde verilmiş metodu daha önce 'Ali İbn Sahl kullanmıştı. Ama İbn Sinâ'dan sonra da İbn Cazla'nın Takvim as-sihha'sında ve İbn Butlân'ın Takvim al-Buldân'ında bu usul kullanılmıştır (Bk. Ullmann, Manfred: a.g.e., s. 271).

İbn Sina, Kanûn'unun bu müfret devalardan bahseden bölümünde Dioskurides ve Galenos'u sık sık, Hippokrat, Aegina'lı Paulus, İbn Masavaih, Huneyn'i oldukça seyrek olarak zikreder. Kanûn'un bu bölümüne 1357'de ölen Sadid ad-Din al-Kâzarûni (El yazma nüshası Dar al-Kutub, 1393, Tıbb) bir şerh yazmıştır. Kanûn'un bu ikinci kitabı ayrıca Vopisco Fortuna Plemio tarafından Latinceye tercüme edilerek 1658'de neşredilmiştir (Plemio: *Clarissimi... İbn Tsina... Canon medicinae, interprete et scholiaste Vopisco Fortunato Plemio*. Lovanii 1658).

Kanûn'un III. kitabında dahili ve harici hastalıklar zuhur ettikleri organlara göre, a capite ad calcem, yani baştan ayağa kadar sistematik bir şekilde incelenmektedir. Göz, kulak, boğaz, gırtlak, göğüs, akciğer, tüberküloz, baş ağrıları, sara, aşk, sekteler, felçler, sinir ağrıları, hezeyan, delilik, mide, bağırsak, karaciğer, safra kesesi, böbrek, mesâne hastalıkları, basurlar ve kulunçlar etraflıca anlatılmaktadır (İbn Sina: *K. al-Kânûn fi't-tıbb*. C. 2, Bulak 1294 H. /1879-80 M).

İbn Sinâ Hemedan'da tanıştığı Buveyh hanedanından hükümdar Şems üd-Devle'yi kulunç hastalığından iki kere tedavi ederek kurtardığı için İbn Sina'nın bu hastalığı tedâvi etmekteki mahareti hem Kanûn'un III. Kitabındaki kulunçlar bahsinden hem de onun ayrıca yazdığı *Risâlat fi l-kaulanc risâlesinden* anlaşılmaktadır (El yazma nüshaları için bk. Anawati, Georges C. : *Essai de bibliographie Avicennienne*. Le Caire 1950, Nr. 142; Dorothy M. Schullian and Francis E. Sommer: *A Catalogue of Incunabula and Manuscripts*

İBNİ SİNÂ'NIN HEKİMLİĞİ VE TABÂBETİN GELİŞMESİNE ETKİLERİ

in the Army Medical Library, New York (1948), s. 314; İskandar, A. Zaki: A Catalogue of Arabic Manuscripts on Medicine Science in the Wellcome Historical Medical Library. London 1947, s. 170, Nr. 68; Şabbûh İbrahim: Fihris al-mahtutât... Kahire 1959, Nr. 193-195). Kulunçları, safra kesesine, kalın bağırsaklara ve böbrek taşlarına ait olmak üzere, ayıran İbn Sina tıbbî bakımdan harikulade bir şekilde tefrik teşhisi yapmakta, hatta bağırsak solucanlarının da kulunca sebep olacağına işâret etmektedir.

İbn Sina, Kanun'unun III. kitabında, göz hastalıklarından bahsederken Arapça ar-Ramâd dediği Ophthalmie hastalığını, çağdaşı olan meşhur göz hekimi 'Ali bin 'Isa'dan daha doğru olarak gözün at- tabaka al-multahima tabakasının iltihaplanması olarak (Konjonktivit) vasıflandırır. İbn Sina'nın, bu konuda 'Ali bin 'Isa'dan daha iyi bir şekilde eski Yunan kaynaklarını bildiğini, Kanûn'da Ophthalmie'nin üç çeşidinin isimlerini 1- Tartsis (=), 2- Kimosis (=), 3- Balgami (=) olarak vermesinden anlaşılmalıdır (İbn Sina: al-Kanûn fi't-tıbb. C. 2, Kahire 1294 H. /1877 M. s. 113).

Ayrıca Erasistratos'un ophthalmie'ye ve iltihaplı kulaklara ait bir reçetesini de zikreder (İbn Sina: al-Kanûn fit-tıbb. Arapça Roma 1593 baskısı, C. II, s. 249-18 ff.).

Ar-Râzi ve 'Ali bin 'Isa'nın aksine doğru olarak al-garab ve al-hukka'yı ayrı bir hastalık olarak değil de ophthalmie hastalığının symptomları olarak vermektedir ve Ophthalmie'nin bir türünü bugün Mısır'da kullanılan şekliyle ar-ramad al-hubaibi olarak isimlendirmektedir (İbn Sina: al-Kanûn fit-tıbb. C. 2, Kahire 1294 H. /1877 M., s. 135).

Trahom'un bir neticesi olarak içeri doğru eğilmiş olarak çıkan kirpikleri İbn Sina, al-şa'r al-munkalib olarak isimlendirmektedir (İbn Sina: al-Kanûn fi't-Tıbb. C. 2, Kahire 1294 H. /1877 M. s. 136 ff.). Trachom'un teşhisinin İbn Sina da mükemmel bir şekilde tarif edildiği görülmektedir. Mısır'da çok görülen bu göz hastalığı, Napoleon'un Mısır seferinden sonra onun askerleri ile Avrupa'ya yayıldığından "Ophthalmie militaris" olarak isimlendirilmiştir (Axenfeld, Theodor: Lehrbuch der Augenheilkunde. 2. Aufl. Jena 1910, s. 314; Kolta, Kamal Sabri: Zur Geschichte der Diagnose der altägyptischen Augenkrankheit "Trachom". In: medizinische Diagnostik in Geschichte und Gegenwart, Festschrift für Heinz Goerke zum 60. Geburtstag, München 1978, s. 48).

İbn Sina'nın Kanûn'da göz adalelerinin gerilip gevşemesini açıkladığı gibi, göz yaşı kanalının göz yaşlarını buruna indirmeğe yaradığını belirtir. İbn Sina'nın Kanûn'da göz anatomisine verdiği malumata dayanarak, Kanûn'un 1479'da basılan bir Latince baskısında elle yapılmış göz anatomisine ait bir resim R. Töply ve Karl Sudhoff tarafından oldukça mühim addedilmişti (Şekil 4) [Bk. Anatomia Ricardi Anglici... Primum ididit Robertus Töply, Vindobonae 1902, s. 39; Sudhoff, Karl: Weitere Beiträge zur Geschichte der Anatomie im Mittelalter. Archiv für Geschichte der Medizin, Bd. 8 (1914) s. 11-13].

İbn Sina'nın göz anatomisine ait bu resim Kanûn'un 1544 baskısında s. 416'daki İbn Sina'nın göz ve beyin anatomisine ait resimle (Şekil 5) karşılaştırıldığında, Kanûn'daki bilginin daha güzel bir şekilde değerlendirildiği görülmektedir (Sudhoff, Karl: a.g.e., s. 19-20).

İbn Sina'nın gözün görme fizyolojisi ve göz hastalıkları ile ilgili fikirleri gerek Avrupa gerekse İslâm tababetini oldukça etkilemiştir [Wiedemann, Eilhard: İbn Sina's Anschauung vom Sehvorgang. In: Arch. Gesch. Naturw. und Technik 4 (1913), s. 239-241]. 'Ammâr b. 'Ali al-Mausilî, Kitâb al-Muntahab'ında Halifa al-Halabi'nin Kitâb al-Kâfi'sinde, Salâh ad-

İBNİ SİNÂ'NIN HEKİMLİĞİ VE TABÂBETİN GELİŞMESİNE ETKİLERİ

Din'in Kitâb Nur al-'Uyun'un da [Bk. 'Ammâr b. Ali al Mausilî: Das Buch der Auswahl von den Augenkrankheiten; Halifa al-Halabhi: Das Buch vom Genügenden in der Augenheilkunde; Salah ad-din: Licht des Augen, Almancaya tercüme edenler: Julius Hirschberg, Julius Lippert, Eugen Mittwoch, Leipzig 1905] ve Osmanlı Hekimbaşısı Gevrek Zâde Hasan Efendi'nin 1796 senesinde yazdığı Risaletü zübdet ül-kuhliye fi teşrih ül-basariye isimli eserinde İbn Sina'nın oftalmoloji ile ilgili tesirlerini görmek mümkündür [Şaban 1212 H. (1796) tarihli bir el yazma nüshası Topkapı Sarayı Hazine Kütüphanesi'nde No. 571'de kayıtlıdır].

İbn Sinâ'nın Kanûn'un Venedik'te 1564'de neşredilen Latince tercümesinden göz hastalıkları ile ilgili bölümleri Berlin Tıp Fakültesi'nde 1899 ve 1900 seneleri arasında doktora tezi olarak kısım kısım Juan Cueva, Paul Uspensky, Theodor Bernikow ve Elias Michailowsky tarafından Almancaya tercüme edilerek incelenmiştir [Cueva, Juan: Die Augenheilkunde des Avicenna. Nach der lateinische Übersetzung des Kanon, Venedig 1564 (Buch III, Fen 3) zum erstenmal ins Deutsche übertragen. Diss. Berlin 1899; Uspensky, Paul: Die Augenheilkunde des Avicenna. Nach dem Liber Canonis zum erstenmal ins Deutsche übertragen. Diss. Berlin 1900; Bernikow, Theodor: Die Augenheilkunde des Avicenna. Nach dem "Liber Canonis" zum erstenmal ins Deutsche übertragen. (III. Teil) Diss. Berlin 1900; Michailowsky, Elias: Die Augenheilkunde des Avicenna. Diss. Berlin 1900]. Göz hekimi Julius Hirschberg ile Orientalist Julius Lippert ise 1902'de İbn Sina'nın Kanûn'nunun göz hekimliği ile ilgili kısımlarını Arapça aslından Almanca'ya pek mükemmel bir şekilde tercüme etmişlerdir (Hirschberg, Julius und Julius Lippert: Die Augenheilkunde des İbn Sina. Aus dem Arabischen übersetzt und erläutert. Leipzig 1902).

İbn Sina'nın Kanûn'un III. Kitabındaki Cerrahiye'ye ait bölümleri gerek İslâm âleminde gerekse Avrupa'da güvenilir kaynak olarak addedilmiştir.

Şam'da Selçuklu Türk Atabeği Nureddin Zengî'nin 1154'de kurduğu Nureddin Hastanesi'nde 13. yüzyılda yetişen İbn al-Kuff, yazdığı al-Umda fi sinâ'at al-cirâha isimli cerrahiye dair eserindeki yaraların sarılma tekniğinde İbn Sinâ'nın Kanun'un 3. kitabında zikrettiği metodlardan istifade ettiği görülmektedir [Spies, Otto und Hans-Jürgen Thies: Die Propädeutik der arabischen Chirurgie nach Ibn al-Quff. Sudhoffs Archiv, Bd. 55,4 (1971) s. 386].

İbn Sina, şaraba afyon, sarı sabur, adem otu (mandragora) ve hindistan cevizi ilave ederek yapılan içkinin hastaya içirilmesi ile anestezi yapılmasını tavsiye eder (İbn Sina: Die Augenheilkunde des İbn Sina. Aus dem Arabischen übersetzt und erläutert von J. Hirschberg und J. Lippert, Leipzig 1902, s. 23-24; Gomoiu, V. : İbn Sina (Avicenna) Büyük Türk Filozofu ve Tıp Üstadı İbn Sina. Türk Tarih Kurumu Yayınları: VII. seri, No. 1, İstanbul 1937, s. 41). İbn Sina'nın çağdaşı meşhur göz hekimi Ali b. İsa (ölümü 1010'dan sonra) K. Tadrikat al-Kahhâlin isimli eserinde Tabit b. Kurra'nın anestezi (tanvim) ile ilgili şu beyanını zikreder: "Ameliyatlar, üstünde hastayı anestezi ettiğiniz halinin bir köşesinde yapılmalıdır". Anestezi maddesi olarak da madragora, haşhaş suyu ve afyon zikredilmektedir (Bk. Ali bin İsa: Erinnerungsbuch für Augenärzte. Aus Arabischen Handschriften übersetzt und erläutert von J. Hirschberg und J. Lippert. Leipzig 1904, s. XXXV-XXXVII). Böylece İbn Sina ve onun çağdaşı Ali b. İsa'dan zikredilen anestezi metodu Selçuklular zamanında Suriye ve Mısır gibi İslâm ülkelerinde kullanılmakta idi. 1218 senesinde haçlı ordusu ile Selçukluların hükmettiği İslâm dünyasına gelen Bolognalı cerrah Hugo von Lucca, İslâm cerrahlarından hastayı afyon ve mandragora suyuna batırılmış süngerle uyutup ameliyat yapma usulünü öğreniyor. İtalya'da doğduğu şehir

İBNİ SİNÂ'NIN HEKİMLİĞİ VE TABÂBETİN GELİŞMESİNE ETKİLERİ

Bologna'ya 1221'de döndüğünde artık Müslüman cerrahlardan öğrendiği bu usulle anestezi uyguladıktan sonra ameliyat yapıyor. Oğlu Theodorich Borgognoni'de aynı şekilde onun ekolünde yetişerek meşhur bir cerrah oluyor. Oğlu Theodorich'in Chirurgia adlı kitabından onun nasıl narkozu kullandığını, mevzii anestezi yaptığını, yaralara şaraba batırılmış kırıktı koyduğunu kırıklarda yumuşak sargı kullandığını, Galenos'un taze yaraları tedavi yolunu kınadığını ve bunları İbn Sinâ'nın metodu ile ve büyük bir başarı ile tedavi ettiğini öğreniyoruz [Bk. Perrenon, Eugen: Die Chirurgie des Hugo von Lucca. Diss. Berlin 1899; Sudhoff, Karl: zu den Schlagschwämmen der Borgognoni. Arch. f. Gesch. d. Med. Bd. 13, 3-4 (1921), s. 129; Terzioğlu, Arslan: Selçuklu Hastaneleri ve Avrupa Kültürüne Tesirleri. Malazgirt Armağanı, Ankara 1972, s. 52].

İbn Sina'nın Kanûn'unun III. kitabında Cerrahiye ait bölüme, Padua Tıp Fakültesi'nde 1402'den 1424'te kadar Cerrahi dersleri vermiş olan tanınmış cerrah Leonardo de Bertapaglia'nın yazdığı Latince şerhin bir nüshası Antwerpen'de Plantin-Moretusmuseum Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bu Latince şerhin 1490'da Venedik'de yapılan baskısının kapağında şu başlık bulunmaktadır:

"Chirurgia, seu recollecta super quartam Fen Avicennae de apostematibus, morbis cutaneis, gangraeno, carbunculo pestilente, cancro de vulnere duri nervi, fistula, ventositate spinae".

Leonardo de Bertapaglia'nın İbn Sina'nın Kanûn'undaki cerrahi bölümüne yazdığı bu şerhin Venedik'te 1498'de yapılan baskısının bir nüshasında Brüksel'de Bibliotheque Royal'de İnkunabel bölümünde bulunmaktadır [Bk. Elaut, Louis: Der Avicenna-Kommentar des Chirurgen Leonarda de Bertapaglia. Sudhoffs Archiv, Bd. 41, 1 (1957), s. 18-27].

İbn Sina'nın Kanûn'unun Arapça elyazma nüshalarında cerrahi veya tıpla ilgili hiç bir resme rastlanmamasına mukabil, Kanûn'un Latince tercümelerinde cerrahi ve tıbbi resimlere rastlanmaktadır.

Meselâ İbn Sina'nın Kanûn'unun Floransa'da Biblioteca Medicae Laurenziana'da MS Gaddi 24 olarak kayıtlı 15. yüzyıla ait Latince nüshasında folio 247'de bir hastane odasında bir hastanın bacağındaki yaranın cerrahi müdahale ile tedavisine ait bir resim (bk. Şekil 6) olduğu gibi, Kanûn'un Andrea Alpago tarafından yapılan Latince tercümesinin 1544'de Venedik'te yapılan baskısında kemiklerdeki çıkıkların İbn Sina'ya göre tedavisine dair çok güzel resimler vardır ((Bk. Şekil 7) (Bk. Mac Kinney, Loren: Medical Illustrations in Medieval Manuscripts. London 1965, s. 6,7,193; Bk. Avicennae Liber Canonis, de medicinis cordialibus, et cantica cum caftigationibus Andreae Alpagi Bellunensis. Venetiis MDXLIII).

İbn Sina'nın Kanûn'unun III. kitabında kadın hastalıkları ve doğumdan bahseden bölümleri Max Meyerhof ve D. Joannidis tarafından incelenerek 1938 yılında bir Fransızca eser halinde neşredilmiştir [Meyerhof, Max et D. Joannides: La gynécologie et L'obstétrique chez Avicenne (İbn Sina) et leurs rapports avec celles Grecs, Le Caire 1938].

Gerek bu araştırmada gerekse Paul Diepgen'in neşriyatında, İbn Sinâ'nın jinekoloji ile ilgili bahislerde Soranos'dan istifade ettiği belirtilirse de, Manfred Ullmann'ın belirttiği gibi, gerçi Soranos'un dört kitaptan oluşan, isimli eseri 7. veya 9. yüzyıllarda ismi altında anonim biri tarafından yapılmış derleme olarak eldedir ama, Arapçaya tercüme edildiği bugüne kadar ispat edilememiştir. Bu sebepten Paul Diepgen'in iddia ettiği gibi, al-Mecuzî'nin Kitab al-

İBNİ SİNÂ'NIN HEKİMLİĞİ VE TABÂBETİN GELİŞMESİNE ETKİLERİ

Malikî'sinde ve İbn Sina'nın Kanûn'unda, Soranos'un eserinin tesirlerini kabul edebilmek için, Soranos'un bu eserinin Arapçaya tercüme edildiğini ispat etmek gerek (Bk. Diepgen, Paul: Die Frauenheilkunde der Alten Welt. In: Handbuch der Gynäkologie von W. Stoeckel. 3. Aufl. Vol. XII, 1. München 1937, Diepgen, Paul: Frau und Frauenheilkunde in der Kultur des Mittelalters. Stuttgart 1963, s. 33-34; Ullmann, Manfred: Die Medizin im Islâm. Leiden-Köln 1970, s. 77).

İbn Sina, Kanûn'unun III. kitabında bahsedilen kadın hastalıklarından bilhassa Uterus'daki tümörler ve histeri bölümleri oldukça ilginçtir. İbn Sina, histeri ile apoplexie arasında bir ayırıcı tanı yapmaktadır (Meyerhof, Max et D. Joannids: a.g.e., s. 66).

İbn Sina, seksüel hijyen sahasında da Kanûn'dan başka diğer eserleri Urcuze fil-Bâh ve Risâla fil-Bah'da geniş bir şekilde malumat vermektedir [Bk. İbn Sina: Kanûn fit-tıbb, 3. kitab, Fen 20 ve 21; Tercümesi için Bk. Abu 'Ali İbn Sina (Avicenna): De Coitu, from the Third Book of his Canon (Hebrew Translation by R. Nathan Hameathi) Ed. Suessmann Muntner, In: Sexual Life (Hygiene and its Medical Treatment), Jerusalem 1965; Bk. Anawati: Bibl. Avicenna, Nr. 116; Bk. British Museum. Nr. 1346. 13 (=Add. 23403, fol. 172-177)].

İbn Sina'nın Kanun'unun III. ve IV. kitaplarında akıl hastalıklarının incelendiği 17. bölüm 1659'da Petro Vattier tarafından Latinceye çevrilmiştir (Vattier, P. : Albugalii filii Sinae, sive ut vulgo dicitur, Avicenna philosophorum ac medicorum arabum principis de morbis mentis tractatus. interprete Petro Vatteris. Parisiis 1659). İbn Sina akıl hastalıklarını şu iki bölüme ayırır:

- 1- Hafıza bozuklukları (memoria vitia), olmayan şeyleri tasavvur etme (apprehensionis vitio) ve zayıf akıllılık (Schwachsinn) gibi Elementar aklî hastalıklar.
- 2- Bütün ruhi bozukluklara ve psikiatrik hastalıklara sebebiyet veren hakiki psikozlar.

Bu ikinci bölümdeki ruhi hastalıkları İbn Sina ayrıca şu sınıflamaya tabi tutar:

- a) Amentia: Yânî "bunama" gibi ihtiyarlıkta veya çocukluk çağında görülen psişik hastalık. Hastalığın sebebi beyin orta ventrikülünde gösteriliyor.
- b) Mania: gibi huzursuzluk, uykusuzluk, mantıksız konuşma, ruhi dağınıklık, kızgınlık ve saldırganlık halleri şeklinde symptomları olan rûhî hastalık.
- c) Melankoli'nin semptomları da korku, yalnızlığa temayül kalp çarpıntısı ve başdönmesi olarak verilmekte. Kara Sevda da (Amor insana) melankoli addedilerek bunun teşhisi nabızla yapılmakta (Bk. Leibbrand, Werner und Annemarie Wettley: Der Wahnsinn, Geschichte der Abendländischen Psychopathologie. München 1961, s. 155-156). Meselâ Nizami-i Aruzî'nin İbn Sina'nın ölümünden yüzyıl sonra yazdığı Çehar Makale isimli eserinde, İbn Sina'nın böyle bir hastalığa yakalanan bulûğ çağındaki gencin nabzına bakarak ve sevgilisinin oturduğu sokak ve evin adı zikredilince nabzının değişmesinden onun aşk hastalığına tutulduğunun teşhisi anlatılmaktadır. Freud'un seksüel travmaya dayanan psikanalizin de daha önce İbn Sina tarafından kara sevda hastalığının tedâvisinde kullanıldığı böylece anlaşılması olmaktadır (Şekil 2) [Nizamii Arûzi: Tıb İlmi ve Meşhur Hekimlerin Mahareti (Çehar Makalenin dördüncü makalesinin Türkçeye Abdülbaki Gölpınarlı tarafından yapılan tercümesi). Neşreden Süheyl Ünver, İstanbul 1936, s. 23-24].

İBNİ SİNÂ'NIN HEKİMLİĞİ VE TABÂBETİN GELİŞMESİNE ETKİLERİ

Phrenitis, Lethargie, bir çeşit uyku hastalığı gibi gözüken Coma vigil, kuduz köpek ısırılmalarından sonra doğan Rabies veya Hydrophobie ve Epilepsi denilen sar'a da İbn Sina tarafından simptomatik psikozlar olarak zikredilmektedir. İbn Sina çocuklarda da rih as-sibyân adını verdiği epilepsinin (sara'nın) görüldüğünü belirterek, buna karşı ilaç olarak şu karışımı vermektedir: Aynı miktarda yabancı Tymian (sa'tar) Castoreum (Cund-bidastar) ve Kümmel (kammun) alınarak toz haline getirilir ve 3 gram dozunda çocuğa verilir (İbn Sina: El-Kanun fi't-tıbb. Bulak 1294 H., I, s. 153; Kahle, Erhart: Avicenna (İbn Sina) über Kinderkrankheiten seines Qanun. Erlangen 1979, s. 21-22). İbn Sina psişik hastalıklar arasında, passiv Päderastie ve homoseksüelliği de zikretmektedir. Homoseksüelliği doğuştan ve sonradan edinilen anormallikler olarak ikiye ayırmaktadır. İbn Sina, bugün bir çok genetikçilerin de iddia ettiği gibi doğuştan homoseksüelliğin tedavisinin başarılı olamayacağını da belirtmektedir (Kirch, E. : Avicennas Lehre von den Sexualleiden. In: Festschrift F. Werner Leibbrandt zum 70. Geburtstag. Hrsg. v. J. Schumacher, M. Schwenk. Mannheim 1967).

İbn Sina çocuklarda ruhi bunalımlara sebebiyet veren korkulu rüya görmenin nedenleri olarak çocuğun yiyecekleri çabuk çabuk yiyerek midenin çok dolmasına bağlayarak çocukların dolu mide ile uyutulmamasını midede besinlerin daha iyi hazmedilebilmesi için ona biraz bal yalatılmasını tavsiye etmektedir.

Hiç şüphesiz ki İbn Sina, ruhi hastalıkların beynin ventriküllerinde lokalizasyonunu yaparak ve ayrıca gerek çocuk gerekse yetişkin akıl hastalıklarının meşguliyet, şok, telkin, müzik ve ilaçla tedâvisini belirterek bugünkü modern psikiyatrinin ve çocuk psikiyatrisinin kurucusu olmuştur.

İbn Sina'nın çocuk psikiyatrisine verdiği önem onun yeni doğan çocuklara süt veren süt annelerin akıl hastası olmamalarını tavsiye etmesinden de anlaşılmaktadır. İbn Sina'ya göre süt anne 20-25 yaş arasında vücutça sıhhatli olduğu kadar, iyi karakterli kızgınlık, tasallık ve korku bilinmeyen, vücut güzelliği ve sıhhati kadar huy güzelliği olan, akıl hastalığına müptela olmayan genç sıhhatli bir kadın olmalı. Hazreti Muhammed'in bile akıl hastası olanların süt annelik yapamayacağını belirttiğinden bahisle, İbn Sina, akıl hastası olanların, hasta ruhlu mizaçları ve bu halleri ile küçük çocuğa gerekli ilgi ve şefkati gösteremeyeceklerini, müşfik olamayacaklarını ve çocuğa dayak atacaklarını belirtmektedir (İbn Sina: Kitab el-Kanûn fi't-Tıbb. Bulak 1294 H., I., s. 152. Ayrıca Bkz. Kahle, Erhart: Das Ammenregimen des Avicenna (İbn Sina) in seinem Qanun. Erlangen 1980, s. 17-18).

Küçük çocukların bedensel ve ruhsal bakımdan daha sağlıklı bir şekilde büyümesi için İbn Sina, onların vücut hareketlerine ve müzikle uyumaya alıştırmalarını tavsiye etmektedir. İlerde bunlardan birisinin çocuğun jimnastiğe, diğeri müziğe alışmasını sağlayacağını; jimnastiğin çocuğun bedenine, müziğin çocuğun ruh sağlığına yarayacağını belirtmektedir (İbn Sina'nın "Tadbir al- manzil" isimli eseri de (bkz. Gohlman, W. E. : The Life of Ibn Sina. New York 1974, s. 150, dipnotu 18) göz önünde tutularak "İbn Sina'da Psikiyatri" konusunda Bonn Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde 1970 yılında bir doktora çalışması yapılmıştır. Bkz. Gıtı Sargar-Balay Djam: Zur Psychiatrie des Avicenna (İbn Sina) unter besonderer Berücksichtigung der endogenen Depressionen. Bonn 1970, s. 32-34).

İbn Sina, Kanûn'un IV. kitabında herhangi bir organda olmayan fakat bütün vücudu etkileyen hastalıkları incelemektedir. Meselâ salgın hastalıklar, hummalar, dermatolojik hastalıklar, yaralanmalar, fraktürler, luksasyonlar ve zehirlenmeler gibi. Bu kitabın son

İBNİ SİNÂ'NIN HEKİMLİĞİ VE TABÂBETİN GELİŞMESİNE ETKİLERİ

bölümü kozmetiğe tahsis edilmiştir. 7 Fenne ayrılan IV. kitap bilhassa salgın hastalıklar bakımından oldukça enteresandır.

İbn Sina afeni hummaların (Fièvre septique): 1- fena gıdalar, bozuk meyva ve yiyecekler, 2- havadan geçtiğini belirtir.

Ayrıca İbn Sina bugün Malarya dediğimiz merzagi hummanın sazlık ve bataklık yerlerde görüldüğüne işaret ederek bu hastalığın bataklıklarda yetişen sivrisinekler vasıtasıyla geçişini sezmiş gibi görünmektedir.

Ayrıca İbn Sina, suyu cinnülma (=su cinleri) taaffün ettirerek ifsat ve kokuttuğuna işaretlerle, mikroskobun keşfinden çok önce bu cinnülma ismi altında mikroptan bahsetmektedir (Bk. İbn Sina: Kânûn fi't-tıbb. 4. kitab, fen I, cilt 2, Bulak 1294 H. /1879-80).

İbn Sina, herhalde o devirde 1031'de süren bir veba salgınını bizzat izlemiş olsa gerek ki, vebanın zuhur alâmetleri hakkındaki görüşleri yaşadığı zamana göre alışılmamış teşhisleri ihtiva etmektedir. Gerçi İbn Sina vebanın farelerden geçtiğini açıkça söylemiyorsa da, veba salgınından önce farelerin yer altındaki yuvalardan çıktıklarını ve sarhoş gibi sersemce insandan kaçmadan dolaştıklarını belirterek, veba ile fareler arasındaki bir ilişkiye değiniyor (Bk. İbn Sina: Kânûn fi't-tıbb.

4. kitab, fen I, makale 2, fasl fi hummâ'l-Vebâ'). Bu hususa 1913'te Ernst Seidel 1936'da W. Görlitz ve 1937'de Feridun Nafiz Uzluk tarafından değinilmiştir [Seidel, Ernst: Die Lehre von der Kontagion bei den Arabern. Archiv für Geschichte der Medizin. Bd. 6,2 (1913), s. 87-8; Görlitz, W. : Wächter der Gläubigen. Hamburg (1936), s. 120; Uzluk, Feridun Nafiz: İbn Sina, Eşşeyhürreis. Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbn Sina. T. T. K. yayınlarından: VII. seri, No. 1, İstanbul 1937, s. 9,10].

Kanûn'un IV. kitabının 7. fen, 3. makale, fasl 1'de zikredilen Asaphati (Sahafati Sahafut) deyimine dayanılarak İbn Sina'nın syphilis (=frengi) hastalığını tanıdığı ileri sürüldü ise de, yeni bir hastalık olan syphilis'in İbn Sina'dan çok sonra, Amerika kıtasının keşfini takip eden yıllarda oradan Avrupa'ya 1498'de de Mısır'a ve diğer İslâm ülkelerine yayıldığını gerek İvan Bloch ve gerekse Otto Spies kanıtlamaya çalıştılar [Bk. Renaud, H. P. J. : Abulcasis, Avicenne et les grands médecins Arabes ont-ils connu la syphilis. In: Bull. Soc. franc. hist. med. 28 (1934), s. 12; Bloch, Ivan: Ursprung der Syphilis. Jena 1901, s. 61-9; Spies, Otto: Das erste Auftreten der Syphilis in Ägypten im Jahre 1498. Sudhoffs Archiv, Bd. 52,4 (1969), s. 382-384].

İbn Sina'nın Kanûn'unun IV. kitabının 6. fen'inde toksikoloji ile ilgili bölümü bir çok bakımdan oldukça mühim ve enteresandır (Bk. Ruska, Julius: Arabische Giftbücher, III. Die Gifte im Kanon des Avicenna. In: Fortschritte der Medizin 50 (1932), s. 794-795). I. Makalede zehirler hakkında umumi bir tariften sonra, hayvanî olmayan, nebatî ve mineral zehirlerden bahsedilmektedir. II. makalede insana verilen hayvanî zehirlerden, III. makalede böcek ve yılan ısırması ile zehirlenmelerden, IV. makalede insanların dört ayaklı hayvanlar tarafından ısırılması ile zehirlenmesinden, bilhassa kuduz köpekler tarafından ısırılmasından bahsedilmektedir (İbn Sina: K. al-Qânûn fit-tıbb. cilt II, Romae 1593, s. 121-147). Bilhassa yılanlarla ilgili bölümlerde bir sürü isimlerin Grekçeden Arapçaya transkribe edilmiş bir karakter arz etmeleri ve İbn Sina'nın Philagrios, Amidli Aetios ve Galenos'un isimlerini zikretmesi, bu bölümlerde eski antik eserlerden istifade edildiğini göstermektedir. Bu kaynakları tespit için 1937'de H. P. J. Renaud'un yaptığı çalışma pek o kadar verimli

İBNİ SİNÂ'NIN HEKİMLİĞİ VE TABÂBETİN GELİŞMESİNE ETKİLERİ

olamamıştır [Renaud, H. P. J. : Sur les noms de serpents dans Avicenne. In: Hesp ris 24 (1937), s. 216-220]. İbn Sina toksikoloji ile bu bölümde üçlü bir Őemaya göre hareket etmekte; a)  nce hayvani veya hayvani olmayan zehirlerin tarifi ile b) Zehirlenmelerin Symptomlarını verdikten sonra, c) ted visi ile ilgili tavsiyelere geçmektedir ki, böylece bu sisteme uymayan Dioskurides'in adlı eseri ve Aiginalı Paulus'un 5. kitabı İbn Sinâ'nın kaynakları olamazlar. Bu Şekilde  çl  Őemaya göre yazılmış Philumenos'un (M.S. 3. yüzyılda yaŐadı) (Ed. Maximilianus Wellmann, CM GXI, I. Lipsiae et Berolini, 1908) isimli eseri ve Amidli Aetios'un 13. kitabı İbn Sina'nın kaynakları olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Yalnız Philumenos'un bu kitabının Arapçaya tercümesi Őimdiye kadar ele geçmediği gibi, İbn Sina'daki bu kısım Aetios'dakine pek benzememekte. Wellman'ın araŐtırmalarına göre, Oreibasios'un Philumenos'dan olduğu gibi alarak zehirlerle ilgili bölümlerini yazdığı isimli eserinden İbn Sina'nın istifade ettiği ihtimali ortaya çıkmaktadır (Wellmann, Max: Philumenos. In: Hermes 43 (1908), s. 375; Rohde, Erwin: Aelius Promotus. In: Rheinisches Museum für Philologie 28 (1873), s. 264-290). Oreibasios'un Aetios'a ve Aiginalı Paulus'a kaynak teşkil ettiği de düşünülürse bu ihtimal daha mantkı bir durum arz etmektedir. Őurası muhakkak ki İbn Sina'nın bu bölümle ilgili kaynakları Philumenos'un kitabı olmazsa bile, ondan faydalanılan Oreibasios'unki gibi bir eser olsa gerek. İbn Sina'nın Kanûn'undaki yılanlarla ilgili bahisin anlaŐılmasında Philumenos'un bu eseri bize anahtar vazifesi görmektedir. Bu transkripsiyonlar [Bu yılanlarla ilgili daha geniş mal mat için bk. Moral, Willy: Iologica. In: Philologus 83 (1928) s. 345-389] Ő ylece c z mlenebilir.

İbn Sina'nın Philumenos'dan başka diğer kaynaklardan da bu bölüm için yararlandığı muhakkaktır. Mesela İbn Sinâ'nın Kanûn'un bu IV. kitabının 2. makalesinde içilecek hayvan  zehirlerle ilgili kısımların C bir İbn Haiy n'ın Kitab as Sum m va-daf mad rih 'sındakilerle benzerlik göstermesi bu arada zikredilmeğe değer (El yazma nüshası için bk. Esat Efendi Kütüphanesi Nr. 2491; Kahire Taymur Kütüphanesi Tıb 393 numaradaki el yazma nüshanın faksimile neŐri için bk. Das Buch der Gifte des Gabir İbn Hayyan. Arabischer Text in Faksimile,  bersetzt und erl utert von Alfred Siggel. Wiesbaden 1958).

İbn Sina'nın Kanûn'unun gerek bu IV. kitabının gerekse birleŐik ilaçlardan bahseden V. kitabının Muhammed al-H seyne al-Curcânî'nin ( l m  1136) Farisice yazdığı Zahir-i HvarizmŐ hiyye eserinin zehirlerden bahseden 9. kitabın da tesirleri çok barizdir (Bk. Muhammed al-H seyne al-Curcânî: Zâhire-i HvarizmŐ hiyye. Ayasofya Kütüphanesi No: 3620).

Kanûn'un bu V. kitabındaki bazı ilaç reçetelerinin antik çağın meşhur hekimleri Erasistratos, Archigenes, Logadios, Asklepiades, Andromachos, Themison'a ait olduklarına göre bunları, İbn Sina herhalde Galenos'un adlı eserinin Arapça tercümesinden almış olsa gerek (Ullmann, Manfred: a.g.e., s. 304). İbn Sinâ'nın Kanûn'unun V. kitabındaki bu bileŐik ilaçlara ait önemli bölümler 1845'te Joseph von Sontheimer tarafından Almancaya tercüme edilerek Freiburg im Breisgau'da bir kitap halinde neŐredildi (Sontheimer, Joseph: Zusammengesetzte Heilmittel der Araber. Nach dem F nftenbuch des Qanons von Ebn Sinâ aus dem Arabischen  bersetzt von J. von Sontheimer. Freiburg im Breisgau 1845).

İbn Sina Kanûn'unun V. kitabında geniş olarak Tiryaklardan da bahsetmektedir. İbn Sina'nın Kanûn'unu 13. yüzyılda S ryaniceye tercüme eden Abu'l Farac Malati (ki Barhaebraeus olarak tanınır) tarihinde İbn Sina'nın kendi hastalığını tedavi için Mithridaticum tatbik ettiğini ifâde etmekte (Ab l Farac: Ab l Farac Tarihi. Türkçeye  ev.

İBNİ SİNÂ'NIN HEKİMLİĞİ VE TABÂBETİN GELİŞMESİNE ETKİLERİ

Ömer Rıza Doğrul, c. 1, Ankara 1945, s. 295.).

Aslı Nürnberg'te Germanische Museum'da bulunan ve 1676'da Polonyalı hekim Hieronymi Zanellae Patavinus'un tiryak (=Theriak) terkibine dair bir diplomada, Hippokrat, Galenos ve Mithridaticum'un terkiibini tekrar tespit eden Andramachus'dan başka İbn Sina'nın da resmi bulunmaktadır (Şekil 8) (Bk. Peters, Hermann: Der Arzt und die Heilkunst in alten Zeiten. Düsseldorf-Köln 1969, Abb. 117).

Bu da 17. yüzyılın sonuna doğru bile, İbn Sina'nın Avrupa'da hâlâ tababetin gelmiş geçmiş en büyük üstadlarından biri olarak kabul edildiğini göstermektedir.

İbn Sina'nın Kanûn'undaki kulak burun boğaz hastalıklarına ait bölüm III. kitabın IV., V., IX. Fen'lerinde aşağı yukarı 70 sahife tutmakta olup (bkz. İbn Sina: El-Kanûn fi't-tıbb. Matbaa-i Âmire 1294, III. kitap, s. 148-208), Orta Asya'da Uygur Türklerinin kullandığı bazı ilaç ve drogların kullanılması yanı sıra tonsillektomi ve tracheotomi ameliyatlarının detaylı bir şekilde bahsedilmesi açısından oldukça enteresan olduğu gibi ayrıca İbn Sina Buhara'da Samanî hükümdarı Nuh bin Mansur'u boğazındaki Hunnak hastalığından tedavi ederek 18 yaşında hekim olarak üne kavuştuğunun burada belirtilmesinde yarar vardır.

Yaşlı insanların sağlıklı bir şekilde daha uzun yaşamaları için Prof. Dr. Anna Aslan gibi modern geriatri müesseselerinde uygulanan metodlara benzeyen metodların İbn Sina'nın el-Kanûn fi't-tıbb isimli eserinin I. kitabının III. Ta'liminde yer aldığı görülür (Bkz. İbn Sina: El-Kanûn fi't-tıbb. Matbaa-i Âmire 1294, I. kitap, III. Fasil, s. 177-179).

İbn Sina'nın kendi tecrübelerine dayanarak tedavi metodlarını Kanûn'un belki de 6. kitabı olarak toplamayı düşündüğü ama bunu tamamlayamadığı, talebesi al-Cüzcani'nin şu ifadesinden anlaşılmaktadır:

İbn Sina'nın hastalıkları tedavi ederken elde etmiş olduğu birçok hususi muvaffakiyetleri vardı ki bunları al-Kanun'a koymak istiyordu. Bu muvaffakiyetlerini muhtelif kağıtlara kaydetmişti. Her nasılsa (al-Kanun'u) tamamlamadan evvel bunlar zayi olmuştu." (Bk. Yaltkaya, Şerefettin: İbn Sina'nın İbn-i Ebi Usaybia'nın Tabakatındaki Hal Tercümesi. Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbn Sina. T. T. K. yayınlarından VII. seri, No. 1. İstanbul, 1937, s. 13).

İbn Sina, Kanûn'daki tıbbi bilgilerin hafızada daha iyi kalabilmesi için bunların özetini şiir şeklinde "Al-Ürcuze fi't-tıbb" adı altında 1326 mısralık bir eser yazmıştı (Şekil 9) (Bk. Avicenne: Poeme de la médecine, cantica Avicennae, texte arabe traduction latine du XIIIe siècle avec introductions, notes et index par Henrie Jahier et Abdkader Nouredine. Paris 1956). İbn Sina'nın bu büyük Ürcuze'sine şerh yazarlar arasında Kurtubalı meşhur hekim ve filozof İbn Rüşd (1126-1198)'ün bulunması (106) ve 1079'da ölen Bizanslı hekim Michael Psellos'un aynı şekilde 1373 İamb'lık (mısralık) şiir halinde bir tıbbi eser yazması İbn Sina'nın tesirlerinin ne kadar büyük olduğunu kanıtlamaktadır (Bk. Renaud, H. P. J. : Une suite à L'urgûza d'Avicenne sur la médecine: Le poème d'İbn 'Azrûn et ses commentateurs. In: Hespéris 12 (1931), s. 204-228; Bk. Ullmann, Manfred: a.g.e., s. 155).

İbn Sina büyük al-Ürcuza fi't-tıbb'ından başka daha birkaç Urcuze denilen şiir şeklinde tıbbi eser yazmıştır (Ullmann, Manfred: Untersuchungen zur Ragazpoesie. Wiesbaden 1966, s. 57). Bunlardan biri Şerefettin Yaltkaya tarafından 1935'de Türkçeye çevrilmiştir. İskenderiye'de M.S. 4. veya 5. yüzyıllarda meydana getirilen ve Hippokrat'a atfedilen

İBNİ SİNÂ'NIN HEKİMLİĞİ VE TABÂBETİN GELİŞMESİNE ETKİLERİ

Secreta Hippocratis veya Capsula ebernea denilen tıbbi eserin bir şerhi mahiyetinde İbn Sina'nın "Urcuze Latifa fi Qadâyâ Buqrât al-Hams wa-l- isrîn" adlı bir Ürcuzesi daha vardır (Yaltkaya, Şerefettin: İbn Sina'nın Tıbdan bir ürcuzesi. Türk Tıp Tarihi Arkivi, c. 1, 4 (1935) s. 127-144; Bk. İskandar, A. Zaki: A Catalogue of Arabic Manuscripts on Medicine and Science in the Wellcome Historical Medical Library, London 1967, s. 213, Nr. 129).

C. İbn Sina'nın Dünya Tababetine Tesirleri

İbn Sina'nın gerek İslam gerekse Avrupa tababetini en çok etkileyen eseri şüphesiz ki al-Kanûn fi't-tıbb'dır. Öyle ki İbn Sina'nın Kanun'u hakkında yazılan şerhler, üzerinde durulması gereken başlı başına bir ilim dalı olacak niteliktedir. Şüphesiz ki en meşhur Kanûn şerhi Selçuklu Atabegi Nureddin Zengî'nin Şam'da 1154'te tesis ettiği Nureddin Hastanesi'nde tahsil eden İbn an-Nafis'in İbn Sina'nın Kanûn'undaki anatomi bölümü için yazdığı "Şerh-i Teşrih al-Kânûn li Ibn Sina" isimli eseridir. İbn an- Nafis, bu şerhinde Kânûn'un ve I. ve III. kitaplarındaki İbn Sina'nın anatomi ile ilgili düşüncelerinin tenkidini yaparken, Miguel Serveto (1509-1553) ve Realdo Colombo'dan (1560'dan sonra öldü) çok önce akciğer kan dolaşımını doğru olarak tarif ederek keşfetmiştir.

Bu husus ilk defa Freiburg Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde İbn an-Nafis al-Kuraşi hakkında 1924 yılında Tıp doktorası yapan Mısırlı hekim Muhyi el-Din at-Tatâwî tarafından ortaya çıkarılmıştı [Muhyi el-Din el Tatawi: Der Lungenkreislauf nach el-Koraschi. Diss. Freiburg 1924 (Daktilo makinası ile yazılı tez)]. Meseleyi tahkik için Max Meyerhof'un Paul Diepgen'in ricası üzerine yaptığı ilmi araştırma neticesinde, Miguel Serveto'nun akciğer kan dolaşımının tarifini İbn an-Nafis'in, İbn Sina'nın Kanûn'una yazdığı bu şerhin İspanya Kıralityet sarayı Escorial'deki kütüphanede bulunan el yazma nüshasından almış olabileceği ortaya çıktı (Meyerhof, Max: İbn an-Nafis und seine Theorie des Lungenkreislaufs. In: Quellen und Studien zur Geschichte der Nat. Wiss. u. d. Medizin 4, 1935, s. 37-88).

Galenos'un kan dolaşımı teorisinin geliştirilmiş şekli İbn Sina'nın ve ondan önceki diğer İslam hekimlerinin eserlerinde görülür. Ar-Razi, Ali İbn al-Abbas al-Mecûzî ve İbn Sina'da anatomi bahislerini tercüme eden Pieter de Koning'in 1903'de Leiden'de neşredilen araştırmasında kan dolaşımı ile ilgili karşılaştırması oldukça enteresandır (Bk. Koning, Pieter de: Trois traités d'anatomie arabes par Muhammed İbn Zakariyyâ al-Râzî, 'Ali İbn al-'Abbas et 'Ali İbn Sînâ. Leiden 1903). Galenos, kalbin iki Ventriculusu (=karıncığı) olduğunu ileri sürmesine mukabil İbn Sina, Kânûn'da kalbin üç ventriculusu olduğunu ileri sürer (İbn Sina: K. al-Kanûn fi't-tıbb. c. 2 Bûlâk 1294 H. (1879/80), s. 261, satır 15, Koning, Pieter de: a.g.e., s. 682). Bundan Aristo'nun hayvanların büyüklüklerine göre kalblerinde ventriculus sayısının fazla olabileceğine dair anatomik fikrinin tesiri olduğunu Max Meyerhof tarafından ileri sürüldü (Bk. Meyerhof, Max: a.g.e., s. 70, 81 dip notu 2; Koning, Pieter de: a.g.e., s. 687, dip notu 8).

Hekim olan Dr. Pieter de Koning'in 1903'te yayınlanan ve Ar-Razi, Ali İbn al-Abbas al-Mecûzî ve İbn Sina'daki anatomi bahislerini inceleyen yukarda zikredilen Fransızca eserinde de belirtildiği gibi Ali İbn al-Abbas al-Mecûzî ile İbn Sina'da kan dolaşımı tarifi, Galenos'tan mülhem olarak birbirine benzemektedir. Ama, Galinos'ta olduğu gibi kanın kalbin sağ ventrikulusundan sol ventrikulusuna aradaki poröz geçirgen bir kanaldan geçtiğini al-Mecûsî anlatırken, bu poröz geçirgen kanal için Manfaz (Manfadh) deyimini kullanmakta, İbn Sina ise "al-Mecra" deyimini kullanmaktadır. Bu nedenle M. Ullmann'ın "Islamic Medicine, Edinburg 1978" eserindeki al-Mecûzî'ye ait kan dolaşımı şemasında

İBNİ SİNÂ'NIN HEKİMLİĞİ VE TABÂBETİN GELİŞMESİNE ETKİLERİ

(bkz. aynı eser, s. 66) kalbteki bu geçirgen kanal "manfadh" olarak gösterilmiş olup, Arslan Terzioğlu'nun çizdiği İbn Sina'ya göre kan dolaşımı şemasında ise bu geçirgen kanal "al-mecra" olarak İbn Sina'nın al-Kânûn fi't-tıbb eserinde zikrettiği şekilde gösterilmiştir (Bkz. Şekil 10). Böylece M. Ullmann'ın adı geçen İngilizce eserinde, İbn Sina'nın al-Kânûn fi't-tıbb'ın anatomi bölümüne İbn an-Nafis'in yazdığı şerhte, küçük kan dolaşımını keşfini, izah ederken, İbn Sina'nın bu eseri yerine, ona benzeyen al-Mecûzî'nin eserindeki kan dolaşımı tarifini esas alarak adı geçen şema ile bu açıklamayı yapma (s. 64-69) hatası da, İbn Sina'nın el-Kânûn fi't-tıbb'ındaki esas alınarak, böylece düzeltilmiş oldu. Ayrıca Arslan Terzioğlu'nun çizdiği şemanın İbn Sina'nın el-Kanûn eserinin I. ve III. kitabında tarif ettiği ve Türkçe tercümesi aşağıda verilen kan dolaşımı tarifine harfiyen uymaktadır:

"Karaciğere gelen damar (Varîd al-bab) bağırsaktan (al-mi'â ad-daqiq) gıdayı karaciğere (al- kabide) getirir.

Buradan karaciğerin sıcaklığı ile kan husule gelir. Kanın bir kısmını karaciğerin (kabid'in) canibi muhaddebinden çıkan toplar damar, al-ırc al-acvaf, (beslenip gelişmeleri için) diğer organlara ulaştırır. Kanın diğer kısmı aşağı toplar damarla (al-'ırc al-acvaf) kalbin sağ ventriculusuna (at-tacvif al-aiman) gelir, oradan da bir kısmı arteriöz-verit damarla (al-'ırc aş-Şiryânî) ile akciğere (ar-ri'a) bu organı beslemek için gelir (Bk. İbn Sina: Kitâb al-Kânûn fi't-tıbb c. I, Kahire-Bulak 1294 H. /1879-80 s. 59, satır 10,23, Tokatlı Mustafa'nın Tabhiz al-Mathûn isimli Kanûn tercümesi, İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Kürsüsü, Akil Muhtar Özden Kitaplığı No. R794/1855, varak 39a. b). Kanın diğer kısmı kalbin iki ventriculusu arasındaki geçirgen kanal (al-mecrâ) vasıtasıyla kalbin sol ventriculusuna (at-tacvif al-aisar) geçer (İbn Sina: Kanûn fi't-tıbb, c. II Kahire-Bulak 1284 H., s. 261, satır 15, 16; Koning, Pieter de: a.g.e., s. 686 f). Kanı, kalbin sol ventriculusundan (tasvifi aisar) çıkan iki adet şiryân (aş-Şiryân al-'ırcî) götürür. Bu şiryânlardan birisi (aş-Şiryân al-'ırcî) akciğere (ar-ri'a) gelip ri'ada münkasim olur. Bu şiryân (aş-Şiryân al-'ırcî) akciğere (ri'ada) nesimi ve havayı istinşak eder. Yani nesimi cezbedip kalbe ulaştırır ve akciğerin (ri'anın) gıdasını akciğere (ri'aya) ulaştırır (Şekil 23) (İbn Sina: Kanûn fi't-tıbb, I, Kahire-Bulak 1284 H., s. 59).

İbn an-Nafis İbn Sina'nın Kanûn'unun Anatomi bahsine dair yazdığı Şerh Teşrih al-Kanûn li İbn Sina isimli şerhinde kanın kalbin sağ ventriculusunda hava ile karışabilecek hale geldiğinden bahsederek şöyle devam etmekte:

Kalbin sağ ventriculusunda kan bu hale geldikten sonra, pneuma'nın (ruh'un) teşekkül ettiği kalbin sol ventriculusuna geçmesi lazım. Ama kalbin bu iki ventriculusu arasında geçirgen bir kanal (tahalhul) veya üçüncü bir ventriculus (İbn Sina'nın tahmin ettiği gibi) olmadığı teşrihle sabittir. Bu durumda (kalbin sağ ventriculusunda ki) kanın arteriös veritle (al-'ırc aş-Şiryânî) ile akciğere gelmesi ve burada dağılarak (teneffüs edilen) hava ile karışarak hayat ruhunu (pneuma) besleyecek hale geldikten sonra venös arteri (aş-Şiryân al-'ırcî veya al-waridi) ile kalbin sol ventriculusuna ulaşması gerekli (İbn an-Nafis: Şarh Taşrih al-Qânûn li İbn Sina. Berlin Kraliyet Kütüphanesi Hs. Landberg 931 fol. 65a; 65b; Meyerhof, Max: a.g.e., s. 81).

Serveto'nun akciğer kan dolaşımının tarifini, İbn Sina'nın Kânûn'unu Latinceye tercüme eden Andrea Alpago'nun (ölümü 1520) yaptığı İbn an-Nafis'in bu Kanûn şerhini Latince çevirisinden alarak, 1553'de neşredilen "Christianismi restitutio" isimli eserine yazdığı da Owsei Temkin ve Joseph Schacht tarafından ileri sürüldü. Hakikaten Serveto'nun Christianismi restitutio'sundaki akciğer kan dolaşımını tarif eden şu Latince cümleler, İbn an-Nafis'in "Şerh Teşrih al-Kânûn Li'bn Sina"sındaki yukarıda bahsedilen bölümünden

İBNİ SİNÂ'NIN HEKİMLİĞİ VE TABÂBETİN GELİŞMESİNE ETKİLERİ

tercüme edilmiş gibi bir benzerlik arz ediyor.

“... fit autem communicatio haec non per parietem cordis medium ut volgo creditur; sed magno artificio a dextro cordis ventriculo, longo per pulmonos ductu, agitatur sanguis subtilus: a pulmonibus preparatur flavus efficitur et a vena arteriosa in arteriam venosam transfunditur...” (Ebenefis philosophi ac medici expositio super quintum canon Avicennae ab Andrea Alpago Bellunensi ex arabico in Latinum verse: Venetiae 1547; Temkin, Owsei: Was Servetus influenced by İbn an-Nafis? In: Bull. His. Med. 8, 1940, s. 7S1-7S; Schacht, Josef: İbn al-Nafis, Servetus and Colombo. In: Andalus 22 (1957), s. S17-SS6).

Serveto'dan hemen sonra Giovanni de Valverde de Hamusco eseri Historia de la composicion del cuerpo humano, Rom 1556'da ve Realdo Colombo'da eseri De re anatomica Libri XV, Venedig 1559'da akciğer kan dolaşımı hakkındaki aynı teoriden bahsederler. Görülür ki İbn Sina'nın Kanûn'una yapılan şerhlerden en meşhuru olan İbn an-Nafis'in ki akciğer kan dolaşımının keşfine yol açmıştır.

İbn an-Nafis, İbn Sinâ'nın Kanûn'unu özetleyen mahiyette “Mucez al-Kanûn” adlı bir şerh daha yazmıştır ki, bu da büyük Türk bilginlerinden Şeyh Cemaleddin Aksarayı (ölümü 1388) tarafından Hal al-mucez adıyla şerh edilmiştir. Aksarayı'nın bu şerhi Türkiye'de ve Kuzey Hindistan'da 19. yüzyıl sonuna kadar rağbet görmüştür (Meyerhof, Max: a. g. e., s. 64; El yazma nüsha için Bk. Nuruosmaniye Kütüphanesi Nr. 3487; Terzioğlu, Arslan: Osmanlı Yükseliş Döneminin Ünlü Hekimbaşısı: Ahi Çelebi. Bifaskop, Yıl 4, 11, Ekim 1983, s. 16). Şunu da burada belirtmek lazım ki İbn an-Nafis'in İbn Sina'nın bu Kanûn şerhi “Mucez fi al-Kanûn”, üç Osmanlı padişahına saray hekimliği yapan Ahi Çelebi tarafından 16. yüzyılda Türkçeye çevrilmiştir [Bk. Meyerhof, Max: a. g. e., s. 64-65; Adıvar, A. Adnan: Osmanlı Türklerinde İlim. İstanbul (1970), s. 21].

İbn an-Nafis ve İbn Abi Usaibia'nın Şam'daki Nureddin Hastanesi'nde yetiştirdikleri talebelerden İbn al-Kuff'da İbn Sina'nın Kanûn'una bir şerh yazmış olup (Bu şerhin el yazma nüshası Zahiriy Kütüphanesi Nr. 7802'de kayıtlıdır (Bk. Hamarneh, Sami: Index of Manuscripts on Medicine. In the Zâhiriya Library, Damascus 1969, s. S25-329). William Harvey ve Malpigi'den önce kan dolaşımında kapiler sistemi tarif etmiştir (Hamarneh, Sami: Thirteenth Century Physician Interprets Connection between Arteries and Veins. Sudhoffs Archiv, Bd. 46 51962), s. 17-26).

Bursalı Mehmet Tahir Efendi Osmanlı Müellifleri isimli eserinde, meşhur şair ve Süleyman Çelebi'nin saray hekimi olan Ahmedî'nin “İbn Sina'nın eserlerinin en meşhuru Kânûn ile Şifâ'yı manzum olarak tercüme ettiğini Lâtifi rivayet etmektedir” [Bursalı Mehmet Tahir: Osmanlı Müellifleri. c. 2, İstanbul (1972), s. 11] diye bildirmektedir. Ama bu Kanun ve Şifa'nın Türkçe tercümeleri bugüne kadar kimsenin eline geçmemiştir. Eğer bunlar bir gün ele geçerse, Tokatlı Mustafa Ahmed bin Hüseyin Efendi'nin 1765'de yaptığı Kanun tercümesinden daha eski oldukları için muhakkak ki tıp tarihi açısından büyük bir kazanç olacaktır (Çevirenin kendi el yazması ile yazılmış nüsha için bkz. Ragıp Paşa Kütüphanesi, Nr. 1542).

İbn Sina'nın Kanûn'u, ölümünden aşağı yukarı yüzyıl sonra 12. yüzyılda Toledo'da Gerhard von Cremona tarafından Latinceye çevrilmiştir (Bk. Vallicrosa, José M. Millas: Nuevos estudios sobre historia de la ciencia de la Biblioteca Catedral de Toledo. Madrid 1942, s. 64-67; Eckleben, Willy: Die abendländischen Avicenna-Kommentare. Diss. Leipzig 1921). Bu hatalı Latince tercüme, Osmanlıların parlak devrinde Şam'da Venedik

İBNİ SİNÂ'NIN HEKİMLİĞİ VE TABÂBETİN GELİŞMESİNE ETKİLERİ

Konsolosluğu'nda dört sene çalışan hekim ve orientalist Andrea Alpago (ölümü 1520) tarafından eski Arapça el yazma nüshalarıyla karşılaştırılıp düzeltilerek tekrar yapılmış ve Venedik'te 1527'de basılmıştır (d'Alveny, Marie-Thérèse: Avicenne et les médecins de Venise. In: Medioevo e rinascimento, Studi in onore di Bruno Nardi I, Firenze 1955, s. 118). Bunun 1544'deki baskısının bir nüshası İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Kürsüsü Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bu Latince Kanun tercümesinin kapağında İbn Sina'nın, hekimlerin prensi olarak taçlı bir portresi bulunmaktadır (Şekil 11).

Evvelce zikredildiği gibi luksasyonlarla ilgili bazı tedavi resimleri de bu Latince tercümenin sonunda yer almakta olup, bu resimlerdeki hasta ve tedavi eden şahıslar 15. ve 16. yüzyıl Osmanlı kıyafetlerini taşımaktadır (Şekil 7). İbn Sinâ Kanun'un Latince tercümesinin 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa'da 36 defa basılmış olması da (Bk. Meyerhof, Max: Science and Medicine. In: The Legacy of Islâm, ed. by Thomas Arnold and Alfred Guillaume, Oxford 1931, s. 330). İbn Sinâ'nın Avrupa tababetini nasıl etkilediğinin bir delilidir.

Kanun'un 1510'da Pavia'daki yapılan Latince baskısında bulunan bir resimde (Şekil 1) İbn Sinâ'nın hükümdar olarak başında tacı ile ortada tahtta kucağında Kanun kitabı ile otururken, Hippokrat'ın onun solunda Galenos'un da sağında birer prens olarak temsil edilmesi, İbn Sina'nın hekim olarak 16. yüzyıl başında dahi Hippokrat ve Galenos'tan bile Avrupa'da yüksek tutulduğunu göstermektedir. Hatta 17. yüzyıl sonuna ait tıbbi temsil eden "Habit de Médecin" adlı bir resimde (Şekil 12) esas gövdenin İbn Sina, sağ kolun da Hippokrat, sol kolun da Galenos olarak temsil edilmesi, İbn Sina'nın Avrupa'da 17. yüzyılda bile hâlâ tababetin esasını teşkil ettiğini göstermektedir.

İbn Sina'nın gerek Montpellier gerekse Paris tıp fakültelerinde tesirleri büyüktü. Montpellier'de 1250 yılında Marie de Meguel'in oğlu Salomon, İbn Sina'nın bir kaç eserini tercüme etmişti. Montpellier'den Armengaud Blassius, 1280 yılında İbn Sina'nın Urcuzesinin tercümesini yaparak buna İbn Rüşd'ün (Averroes'in) şerhini de ilave etmişti ki sonra bu Andreas Alpago tarafından tekrar ele alınarak "qui Castivavit versionem Canticorum Avicennae" başlığı altında 1555'te basılmıştı.

Montpellier Tıp Fakültesi'nde XV. yüzyılda bir talebenin, bakalorya alırken söylediği sözlerden, o devirde İbn Sina'nın tababetin en büyük üstadlarından biri olarak addedildiği anlaşılmaktadır [Wickersheimer, Ernest: Le discours de réception d'un bachelier en médecine montpelliérain au début du quinzième siècle. Bulletin de la société française d'Histoire de la Médecine, IX, 6 (1910), s. 249].

Papa Clement V. d'Avignon'daki sarayında 8 Eylül 1309'da Arnaldo di Villanova (1234-1310)'nında dahil olduğu özel hekimleri ile birlikte üniversitelerin tıp fakültelerinde okutulacak derslerin programında İbn Sina'nın Kanûn'unun I, III ve IV. kitaplarının yer almasını kararlaştırmıştı (Delmas, Paul et Ch. Guerin Valmalc: L'hippocratisme montpelliérain, ses origines. Rôle propendérant des Fils de l'İslâm et ses Enfants d'İsrael. Montpellier 1923). Fransız Kralı VII. Charles'in hekimi Jacques Despars da XV. yüzyılda İbn Sina'nın Kanûn'una dair şerh yazmıştı. Paris Tıp Fakültesi'nin büyük dershanesi Grand Amphithéâtre'daki dünyanın büyük hekimlerini temsil eden duvar freskinde İbn Sina da ar-Razi ile yanyana resmedilmiştir (Şekil 13). Gerek Viyana Tıp Fakültesi'nde gerekse 1472'de kurulan Münih'in Ingolstadt'taki Üniversitesi Tıp Fakültesi 15. ve 16. yüzyıllarda ders programında İbn Sina'nın Kanunu, Canon medicinae Avicennae adı altında mecburi ders kitabı olarak okutulmaktaydı [Schaudig, Leonore: Geschichte der Medizinischen Fakultät 1472-1555 (Zulassungsarbeit München 1964, Univ. Archiv) s. 50; Bk. Kürten, Heinrich: "De ptisi" Ein Consilium des Memminger Stadtarztes Dr. Ulrich Ellenbog vom

İBNİ SİNÂ'NIN HEKİMLİĞİ VE TABÂBETİN GELİŞMESİNE ETKİLERİ

Jahre 1480 für die Lungenschwindsucht und ihre Behandlung. Sudhoffs Archiv 24 (1931), s. 246]. 1477 senesinde Münih'in Ingolstadt Tıp Fakültesi'ndeki büyük dershaneye İbn Sina'nın Avicenna olarak Latinceleştirilmiş ismi verilmişti [Hoffman, Siegfried: Stätten der Universität. Sonderbeilage des Donau-Kurier (500 Jahre Universität Ingolstadt-München) Juni 1972, s. 17]. Münih Ingolstadt Tıp Fakültesi'nin 16. yüzyıl başındaki Doktora Nizamnamesi'nin doktora talebelerine imtihanlarında sorulacak sorularla ilgili 2. ve 5. maddeleri gereğince; İbn Sina veya ar-Razi'den yapılacak yazılı imtihanda bir puan, Hippokrat'tan yapılacak imtihanda diğer gerekli ikinci puanı aldıktan sonra, doktora namzetlerine Dekan'ın sözlü imtihanda İbn Sina, Hippokrat ve Razi'nin kitaplarından sorular sorması öngörülmekteydi (Goerke, Heinz: Die medizinische Fakultät von 1472 bis zur Gegenwart Festschrift-Die Ludwig-Maximilians-Universität in ihren Fakultät. Hrsg. Laetitia Boehm ve Johannes Spörl. Berlin 1972, Bd I, s. 188).

Bu sorular için İbn Sina'nın eseri Kanûn'un I. kitabının 2. fennindeki hastalık sebepleri ve semptomları ile ilgili kısımlar ile IV. kitabın 1. bölümünde (Fen) yer alan ateşli hastalıklarla ilgili kısımların bilinmesi gerekliydi (Billroth, Theodor: Lehren und Lernen der medizinischen Wissenschaften an den Universitäten deutscher Nation. Wien 1876, s. 14).

Münih Ingolstadt Tıp Fakültesi'nin 1472 tarihli statüsü "Statuta Inclitae medicorum Facultatis studii Ingolstatensis"de tıp talebelerinin Hippokrat'ın Aforizmaları yanı sıra İbn Sina'nın Kanûn'unun 1. kitabının 1. ve 2. fennleri ile IV. kitabının 1. fenninden sözlü imtihan edilmesi Latince olarak şöyle belirtilmektedir:

"Videlicet aut in Libro aphorismorum Hypocratis aut in prima vel secunda fen primi Canonis Avicennae aut prima fen quarti eiusdem." (Bk. Prantl, Karl: Die Geschichte der Ludwig-Maximilians-Universität. Bd. 2, München 1872, s. 42, Urk. Nr. 4).

Bu bölümleri tıp talebelerinin ezbere bilmesi gerekmektedir. Bavyera Kralı Maximilian I (1573-1651) 1611'de üniversite için yeni bir ders planı yürürlüğe koydu ki, buna göre 1. ders yılında teorik tıp dalındaki eğitim için İbn Sina'nın ve Galen'in kitaplarını ders kitapları olarak öngörülmekteydi (Goerke, Heinz: Die Medizinische Fakultät von 1472 bis zu Gegenwart. Festschrift, Bd. 1 Berlin 1972, s. 187).

Viyana Tıp Fakültesi'nin 1389 tarihli statüsüne göre doktora imtihanında tıp talebelerinin imtihan edilmek için İbn Sina'nın Kanûn'u, Technae Galeni veya Aphorismi Hippocratis'den birisini seçmeleri öngörülmekteydi (Kink, Rudolf: Die Geschichte der Kaiserlichen Universität Wien. Bd. 2, Wien 1854, s. 165).

Sadece Alman ve İtalyan değil Louvain ve Montpellier gibi Fransız kültürü bölgelerindeki üniversitelerde de İbn Sina'nın Kanûn'unun Latince tercümeleri 17. yüzyıl sonuna kadar ders kitabı olarak okutulmakta idi. Hatta Vopiscus Fortunatus Plempius'un Kanûn'un önemli kısımlarının tercümesi ve şerhi 1658'de Louvain'de neşredilmişti (Bk. Clarissimi... İbn Tsina... Canon medicinae, interprete et scholiaste Vopisco Fortunato Plempio, etc., Lovanii 1658).

Gerek İbn Sina'nın Kanûn'unu, gerekse İslam aleminin diğer meşhur hekimlerinin eserleri Toledo'da ve İtalya'daki tercüme merkezlerinde Latinceye çevrilirken Arapça birçok tıbbi deyimler Latinceye girmiş, tercümesi yapılamayan deyimlerin yerine Arapça karışımı yeni anatomik ve diğer tıbbi terimlerin girmesi ile Latino-Barbari denilen bir barbar Latince ortaya çıkmıştı (Bununla ilgili geniş malumat için Bk. : Schipperges, Heinrich: Die

İBNİ SİNÂ'NIN HEKİMLİĞİ VE TABÂBETİN GELİŞMESİNE ETKİLERİ

Assimilation der arabischen Medizin durch das lateinische Mittelalter. Wiesbaden 1964; Michler, M. und J. Benedum: Einführung in die medizinische Fachsprache. Berlin-Heidelberg-New York 1952, s. 10; Bk. Hyrtl, J. : Das Hebräische und Arabische in der Anatomie. Wien 1879).

Andrea Alpago 1527'de neşrolan Latince Kanûn tercümesi sonuna ek olarak tıbbi deyimler lügatçesi ilave etmişti. Bu Lügatçe için Kanûn'un İbn an-Nafis ve Şirazi şerhlerinden de faydalanmıştı (d'Alverny, Marie-Thérèse: Avicenne et les médecins de Venise. In: Fs. Bruno Nardi I, Firenze 1955, s. 188).

İbn Sina'nın Kanûn'unun Latince tercümelerinde Arapça nomina anatomica üzerine tıp tarihçisi ve İbn Sina mütehasısı rahmetli Gernot Rath'ın değerli ilmi araştırması vardır. Gernot Rath'ın bu çalışmasında belirtildiği gibi Avrupa'da İbn Sina'nın Kanûn tercüme ile Latinceye giren çok sayıda Arapça nomina anatomica 1895'de Basel'de kabul edilen yeni Nomenklatur'a kadar Avrupa'da kullanılmıştı (Rath, Gernot: Die arabischen nomina anatomica in der lateinischen Canonübersetzung. In: Avicenna Commemoration Volume, Calcutta 1956; s. 229-244).

Kanûn'un 1. kitabının 1930 senesinde Cameron Gruner ve 1966'da Mazhar H. Shah tarafından İngilizceye tercümesi, tamamının ise 5 cilt halinde 1954-60 yılları arasında Rusçaya tercüme edilip neşredilmesi, İbn Sina'nın doğumundan 1000 yıl sonra bile dünya tababetini hâlâ etkisi altında tutan dünyanın gelmiş geçmiş en büyük hekimlerinden biri olduğunu göstermektedir (Gruner, Cameron: A Treatise on the Canon of Medicine of Avicenna Incorporating a Translation of the First Book. London 1930; Shah, Mazhar H. : The General Principles of Avicennas Canon of Medicine, Karachi 1966; Ternovskii, V. A., A. K. Arends, İ. İ. İsmailov tarafından yapılan Rusça tercüme Taşkent'te 1954-60'da neşredilmiştir. Kanun'un Urdu diline tercümesi de yapılmıştır.

Bunun için bk. Ghulam Hasnain Kantoori: Qanun sheikli Abu Ali Sina. Vol. II-Urdu Translation. Nawal Kishore Press, 5th Ed. Lucknow 1931. Özbek SSC Bilimler Akademisi de İbn Sina'nın al- Kanûn fi't-tıbb'ını 15 cilt halinde Rusça ve Özbekçe dillerinde yayınlamak üzeredir. Kanûn'un 1. kitabı Türkçeye çevrilerek 1995'de yayınlanmıştır. Bkz. İbn Sina: el-Kanûn fi't-tıbb. 1. kitap. Türkçeye çeviren: Esin Kâhya. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi, Sayı: 103, Ankara 1995).

İbn Sina'nın Kanûn'unu şerh eden ve bu suretle akciğer kan dolaşımını keşfeden İbn an-Nafis, eğer yazdıklarımın bundan 1000 yıl sonrada geçerli olacaklarını bilmeseydim bunları yazmazdım demiş. İbn Sina'nın böyle bir şey söylediği malumumuz değil, ama eserleri ile doğumundan 1000 yıl sonra dünya tababetini hâlâ etkilediği aşikârdır.

İbn Sina'nın, Hemedan'da eski türbesindeki kemikleri, yaptırılan yeni anıtkabrine taşınırken kafatasından yapılan fotoğraflar üzerinde son yıllarda Ankara'da antropolog Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu'nun ve Rusya'da M. M. Gerasimov, V. N. Ternovsky ve Atabekov'un yaptıkları antropolojik araştırmalar da İbn Sina'nın Türk ırkına mensup olduğunu göstermektedir (Bk. Atabekov, Yu. A. and Khamidullin, Sh. Kh. : A Bust of Abu Ali İbn Sina. A Scientific Reconstruction of the Great Scholar's Image. Taschkent 1980, s. 82-83; Terzioğlu, Arslan: Yeni Araştırmalar Işığında Büyük Türk-İslâm Bilim Adamı İbn Sina ve Tababet. İstanbul 1998, s. 9-22).

Avrupa'da 17. yüzyıla kadar tıbbi eseri al-Kanun, Fransız, Orta Avrupa, İtalyan, Alman ve

İBNİ SİNÂ'NIN HEKİMLİĞİ VE TABÂBETİN GELİŞMESİNE ETKİLERİ

Hollanda Tıp Fakültelerinde ders kitabı olarak okutulan ve hatta Hippokrat ve Galenos'dan bile büyük hekim, hekimlerin hükümdarı olarak vasıflandırılan ve öyle resmedilen Buhara'lı İbn Sina'nın, Türk ve İslâm kültürüne ait olmasından, Türk-İslâm camiası için daha büyük bir iftihar vesilesi olamayacağı aşikârdır.

Prof. Dr. Arslan TERZİOĞLU

İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi / Türkiye

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 5 Sayfa: 645-661

Kaynaklar :

- Abu 'Ali İbn Sina (Avicenna): De Coitu, from the Third Book of his Canon (Hebrew Translation by R. Nathan Hameathi) Ed. Suessmann Muntner, In: Sexual Life (Hygiene and its Medical Treatment), Jerusalem 1965.
- Abûl Farac: Abûl Farac Tarihi. Türkçeye Çev. Ömer Rıza Doğrul, c. 1, Ankara 1945, s. 295.
- Adivar, A. Adnan: Osmanlı Türklerinde İlim. İstanbul (1970), s. 21.
- Ahmed bin Ali el-Müneccim el-Mahallî ür-Remmâl: Kanûn üd-Dünya tercümesi, Nuruosmaniye Kütüphanesi, No: 3000, varak 342b, 343a.
- Ahmed bin Mahmud: Selçuknâme, I, yayına hazırlayan: Erdoğan Merçil, İstanbul 1977, s. 14-15.
- Al-Akfânî: Kitab-ı Irşad al-qâsid ilâ asnâ l-maqâsid. Ed. Alois Sprenger, Calcutta 1849, s. 69.
- Alberts, Otto: Der Dichter des in uigurisch-türkischen Dialect geschriebenen Kudatku-Bilik (1069-70 n. Chr.) ein Schüler des Avicenna. Arch. Gesch. Phil. NF, Bd. 7 (Berlin 1901), s. 319-336.
- Ali bin İsa: Erinnerungsbuch für Augenärzte. Aus arabischen Handschriften übersetzt und erläutert von J. Hirschberg und J. Lippert. Leipzig 1904, s. XXXV-XXXVII.
- d'Alveny, Marie-Thérèse: Avicenne et les médecins de Venise. In: Medioevo e rianascimento, Studi in onore di Bruno Nardi I, Firenze 1955, s. 118.
- 'Ammâr b. Ali al Mausilî: Das Buch der Auswahl von den Augenkrankheiten; Halifa al-Halabhi: Das Buch vom Genügenden in der Augenheilkunde; Salah ad-din: Licht des Augen, Almancaya tercüme edenler: Julius Hirschberg, Julius Lippert ve Eugen Mittwoch, Leipzig 1905.
- Anawati, Georges C.: Essai de bibliographie avicennienne. Le Caire 1950, Nr. 142.
- Avicennae Liber Canonis, de medicinis cordialibus, et cantica cum castigationibus Andreae Alpigi Bellunensis. Venetiis MDXLVIII.
- Avicenne: Poeme de la médecine, cantica Avicennae, texte arabe traduction latine du XIIIe siecle avec introductions, notes et index par Henrie Jahier et Abdkader Noureddine. Paris 1956.
- Axenfeld, Theodor: Lehrbuch der Augenheilkunde. 2. Aufl. Jena 1910.
- Barani, Syed Hasan: İbn Sina and Al-Birûnî. In: Avicenna-Commemoration volume. Iran Society, Calcutta 1956, s. 10-11.
- Bernikow, Theodor: Die Augenheilkunde des Avicenna. Nach dem "Liber Canonis" zum erstenmal ins Deutsche übertragen. (III. Teil) Diss. Berlin 1900.
- Billroth, Theodor: Lehren und Lernen der medizinischen Wissenschaften an den Universitäten deutscher Nation. Wien 1876.
- Bloch, Ivan: Ursprung der Syphilis. Jena 1901.
- Browne, Edward Granville: The Chahar Maqala (Four Discourses) of Nidhami-i'Arudi-i Samarqandi. translated into English, JRAS 1899, s. 816 f.
- Bursalı Mehmet Tahir: Osmanlı Müellifleri. c. 2, İstanbul (1972).
- C. B. Bosworth: Ghurids maddesi, EI2.

İBNİ SİNÂ'NIN HEKİMLİĞİ VE TABÂBETİN GELİŞMESİNE ETKİLERİ

- Cueva, Juan: Die Augenheilkunde des Avicenna. Nach der Lateinische Übersetzung des Kanon, Venedig 1564 (Buch III, Fen 3) zum erstenmal ins Deutsche übertragen. Diss. Berlin 1899.
- Delmas, Paul et Ch. Guerin Valmalc: L'hippocratisme montpellierain, ses origines. Rôle propenderant des Fils de l'İslâm et ses Enfants d'israel. Montpellier 1923.
- Diepgen, Paul: Die Frauenheilkunde der Alten Welt. Handbuch der Gynäkologie von W. Stoeckel. 3. Aufl. C. XII, 1. München 1937.
- Diepgen, Paul: Frau und Frauenheilkunde in der Kultur des Mittelalters. Stuttgart 1963, s. 33-34.
- Eckleben, Willy: Die abendländischen Avicenna-Kommentare. Diss. Leipzig 1921.
- Elaut, Louis: Der Avicenna-Kommentar des Chirurgen Leonarda de Bertapaglia. Sudhoffs Archiv, Bd. 41, 1 (1957).
- Ghulam Hasnain Kantoori: Qanun sheikli Abu Ali Sina. C. II-Urdu Translation. Nawal Kishore Press, 5th Ed. Lucknow 1931.
- Gıtı Sargar-Balay Djam: Zur Psychiatrie des Avicenna (İbn Sina) unter besonderer Berücksichtigung der endogenen Depressionen. Bonn 1970, s. 32-34.
- Goerke, Heinz: Die Medizinische Fakultät von 1472 bis zu Gegenwart. Festschrift, Bd. 1 Berlin 1972, s. 187 ff.
- Goerke, Heinz: Die medizinische Fakultät von 1472 bis zur Gegenwart Festschrift-Die Ludwig-Maximilians-Universität in ihren Fakultät. Hrsg. Laetitia Boehm ve Johannes Spörl. Berlin 1972, Bd I, s. 188 ff.
- Gomoıu, V.: İbn Sina (Avicenna) Büyük Türk Filozofu ve Tıp Üstadı İbn Sina. Türk Tarih Kurumu Yayınları: VII. seri, No. 1, İstanbul 1937, s. 41ff.
- Görnitz, W.: Wächter der Gläubigen. Hamburg (1936).
- Gruner, Cameron: A Treatise on the Canon of Medicine of Avicenna Incorporating a Translation of the First Book, London 1930.
- Hamarneh, Sami: Index of Manuscripts on Medicine. In the Zâhiriya Library, Damascus 1969, s. 325-329.
- Hamarneh, Sami: Thirteenth Century Physician Interprets Connection between Arteries and Veins. Sudhoffs Archiv, Bd. 46 51962), s. 17-26.
- Hoffman, Siegfried: Stätten der Universität. Sonderbeilage des Donau-Kurier (500 Jahre Universität Ingolstadt-München) Juni 1972, s. 17ff.
- Hyrtl, J.: Das Hebräische und Arabische in der Anatomie. Wien 1879.
- Ideler, Julius Ludovicus: Physici et medici graeci minores. C. I, II, Berolini 1841, 1842.
- İbn Abi Usaibia: Uyûn al-anbâ fi tabakat al-atibba. Ed. August Müller, Bd. 2, Kahire 1882-1884.
- İbn al-Kıftî: Ta'rih al-Hukamâ. Ed. Julius Lippert, Leipzig 1903.
- İbn an-Nadim: Kitab al-Fihrist. Ed. Gustav Flügel Bd. I, II, Leipzig, 1871-72.
- İbn an-Nafis: Şarh Taşrih al-Qânûn li İbn Sina. Berlin Kraliyet Kütüphanesi Hs. Landberg 931 fol. 65a; 65b.
- İbn Sina: Die Augenheilkunde des Ibn Sina. Aus dem Arabischen übersetzt und erläutert von J. Hirschberg und J. Lippert, Leipzig 1902.
- İbn Sina: el-Kanûn fi't-tıbb. 1. Kitap. Türkçeye çeviren: Esin Kâhya. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi, Sayı: 103, Ankara 1995.
- İbn Sina: K. al-Kânûn fi't-tıbb. C. 2, Bulak 1294 H. /1879-80 M.
- İbn Sina: K. al-Qânûn fit-tıbb. cilt II, Romae 1593.
- İbn Sina: Risâleler 3. Aşkın Mahiyeti Hakkında Risâle. Nşr. ve Türkçeye çev. Ahmed Ateş, İstanbul 1953.
- İskandar, A. Zaki: A Catalogue of Arabic Manuscripts on Medicine and Science in the Wellcome Historical Medical Library, London 1967.

İBNİ SİNÂ'NIN HEKİMLİĞİ VE TABÂBETİN GELİŞMESİNE ETKİLERİ

- Kahle, Erhart: Avicenna (İbn Sina) über Kinderkrankheiten seines Qanun. Erlangen 1979.
- Kink, Rudolf: Die Geschichte der Kaiserlichen Universität Wien. Bd. 2, Wien 1854.
- Kirch, E.: Avicennas Lehre von den Sexualeiden. Festschrift F. Werner Leibbrandt zum 70. Geburtstag. Hrsg. v. J. Schumacher, M. Schwenk. Mannheim 1967.
- Kolta, Kamal Sabri: Zur Geschichte der Diagnose der altägyptischen Augenkrankheit "Trachom". Medizinische Diagnostik in Geschichte und Gegenwart, Festschrift für Heinz Goerke zum 60. Geburtstag, München 1978, s. 48.
- Koning, Pieter de: Trois traités d'anatomie arabes par Muhammed İbn Zakariyyâ al-Râzî, 'Ali İbn al-'Abbas et 'Ali İbn Sînâ. Leiden 1903.
- Kraus, Paul: Eine arabische Biographie Avicennas. Klin. Wschr. Jahrg. 11 (1932) s. 1880-1884.
- Kürten, Heinrich: "De ptisi" Ein Consilium des Memminger Stadtarztes Dr. Ulrich Ellenbog vom Jahre 1480 für die Lungenschwindsucht und ihre Behandlung. Sudhoffs Archiv 24 (1931), s. 246.
- Leibbrand, Werner und Annemarie Wettley: Der Wahnsinn, Geschichte der Abendländischen Psychopathologie. München 1961.
- Littré, E.: Oeuvres Complètes d'Hippocrate. Tome VII, Paris 1851.
- Mac Kinney, Loren: Medical Illustrations in Medieval Manuscripts. London 1965.
- Meyerhof, Max et D. Joannides: La gynécologie et L'obstétrique chez Avicenne (İbn Sina) et leurs rapports avec celles Grecs, Le Caire 1938.
- Meyerhof, Max: İbn an-Nafis und seine Theorie des Lungenkreislaufs. In: Quellen und Studien zur Geschichte der Nat. Wiss. u. d. Medizin 4, 1935.
- Meyerhof, Max: Science and Medicine. The Legacy of İslâm, ed. by Thomas Arnold and Alfred Guillaume, Oxford 1931.
- Michailowsky, Elias: Die Augenheilkunde des Avicenna. Diss. Berlin 1900.
- Michler, M. und J. Benedum: Einführung in die medizinische Fachsprache. Berlin-Heidelberg- New York 1952, s. 10.
- Miki, Sakae: What is Medicine? Medicine is common to the east and the west. What is the History of Medicine? Osaka 1976.
- Muhammed al-Hüseyni al-Curcânî: Zâhire-i Hvarizmşâhiyye. Ayasofya Kütüphanesi No: 3620.
- Muhyi el-Din el Tatawi: Der Lungenkreislauf nach el-Koraschi. Diss. Freiburg 1924 (Daktilo makinası ile yazılı tez).
- Neuburger, Max u. Julius Pagel; Handbuch der Geschichte der Medizin. Bd. 1, Jena 1902.
- Nizami-i Arûzî: Çehar Makale. Tıb İlmi ve Meşhur Hekimlerin Mahareti. Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Neşr. Süheyl Ünver, İstanbul 1936.
- Perrenon, Eugen: Die Chirurgie des Hugo von Lucca. Diss. Berlin 1899.
- Peters, Hermann: Der Arzt und die Heilkunst in alten Zeiten. Düsseldorf-Köln 1969, Abb. 117.
- Plempio: Clarissimi... İbn Tsina... Canon medicinae, interprete et scholiaste Vopisco Fortunato Plempio. Lovanii 1658.
- Prantl, Karl: Die Geschichte der Ludwig-Maximilians-Universität. Bd. 2, München 1872, s. 42, Urk. Nr. 4.
- Rath, Gernot: Die Arabischen Nomina Anatomica in der Lateinischen Canonübersetzung. Avicenna Commemoration Volume, Calcutta 1956; s. 229-244.
- Renaud, H. P. J.: Abulcasis, Avicenne et les grands médecins Arabes ont-ils connu la syphilis. Bull. Soc. franc. hist. med. 28 (1934), s. 122.
- Renaud, H. P. J.: Sur les noms de serpents dans Avicenne. Hespéris 24 (1937), s. 216-220.
- Renaud, H. P. J.: Une suite à L'urgûza d'Avicenne sur la médecine: Le poème d'İbn 'Azrûn et ses commentateurs. Hespéris 12 (1931), s. 204-228.

İBNİ SİNÂ'NIN HEKİMLİĞİ VE TABÂBETİN GELİŞMESİNE ETKİLERİ

- Ruska, Julius: Arabische Giftbücher, III. Die Gifte im Kanon des Avicenna. Fortschritte der Medizin 50 (1932), s. 794-795.
- Schacht, Josef: İbn al-Nafis, Servetus and Colombo. Andalus 22 (1957), s. 317-336.
- Schadowaldt, Hans: Die Geschichte des Diabetes. Allergie und Immunitätsforschung. Verhandlungen der Deutschen Gesellschaft für Allergie und Immunitätsforschung, X. Kongress Bonn/Rhein, Oktober, 1966, Bd. 2, Stuttgart 1968, s. 11-13.
- Schaudig, Leonore: Geschichte der Medizinischen Fakultät 1472-1555 (Zulassungsarbeit München 1964, Univ. Archiv) s. 50.
- Schipperges, Heinrich: Die Assimilation der arabischen Medizin durch das lateinische Mittelalter. Wiesbaden 1964.
- Seidel, Ernst: Die Lehre von der Kontagion bei den Arabern. Archiv für Geschichte der Medizin. Bd. 6, 2 (1913), s. 87-88.
- Shah, Mazhar H.: The General Principles of Avicennas Canon of Medicine, Karachi 1966.
- Sontheimer, Joseph: Zusammengesetzte Heilmittel der Araber. Nach dem Fünftenbuch des Qanons von Ibn Sinâ aus dem Arabischen übersetzt von J. von Sontheimer. Freiburg im Breisgau 1845.
- Spies, Otto und Hans-Jürgen Thies: Die Propädeutik der Arabischen Chirurgie nach Ibn al-Quff. Sudhoffs Archiv, Bd. 55, 4 (1971) s. 386.
- Spies, Otto: Das erste Auftreten der Syphilis in Ägypten im Jahre 1498. Sudhoffs Archiv, Bd. 52, 4 (1969), s. 382-384.
- Sudhoff, Karl: Weitere Beiträge zur Geschichte der Anatomie im Mittelalter. Archiv für Geschichte der Medizin, Bd. 8 (1914) s. 11-13.
- Sudhoff, Karl: Zu den Schlafschwämmen der Borgognoni. Arch. f. Gesch. d. Med. Bd. 13, 3-4 (1921), s. 129.
- Şabbûh, İbrahim: Fihris al-mahtûtat al-musavvara. Cüz III, Kısım 2, at-tıbb, Kahire 1959, Nr. 234-235.
- Temkin, Owsei: Was Servetus influenced by İbn an-Nafis? Bull. His. Med. 8, 1940, s. 731-734.
- Ternovskii, V. A., A. K. Arends, İ. İ. İsmailov tarafından yapılan Rusça tercüme Taşkent'te 1954- 60'da neşredilmiştir. Kanun'un Urdu diline tercümeside yapılmıştır.
- Terzioğlu, Arslan: Al-Birûnî (973-1051), ein türkischer Universalgelehrter der islamischen Renaissance, Beiträge zur Geschichte der Pharmazie, 27 Jahrgang 1 (1975) s. 1-5.
- Terzioğlu, Arslan: Osmanlı Yükseliş Döneminin Ünlü Hekimbaşısı: Ahi Çelebi. Bifaskop, Yıl 4, Sayı: 11, Ekim 1983, s. 13-18.
- Terzioğlu, Arslan: Selçuklu Hastaneleri ve Avrupa Kültürüne Tesirleri. Malazgirt Armağanı, Ankara 1972, s. 49-66.
- Terzioğlu, Arslan: Yeni Araştırmalar Işığında Büyük Türk-İslam Bilim Adamı İbn Sina (Avicenna) ve Tababet. İstanbul 1998.
- Ullmann, Manfred: Die Medizin im İslâm. Leiden-Köln 1970.
- Ullmann, Manfred: Untersuchungen zur Ragazpoesie. Wiesbaden 1966.
- Uspensky, Paul: Die Augenheilkunde des Avicenna. Nach dem Liber Canonis zum erstenmal ins Deutsche übertragen. Diss. Berlin 1900.
- Uzluk, Feridun Nafiz: İbn Sina, Eşşeyhürreis. Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbn Sina. T. T. K. Yayınlarından: VII. seri, No. 1, İstanbul 1937, s. 9, 10.
- Ünver, Süheyl: Türk hekim ve feylesof İbn Sina'nın doğum ve ölüm yılları ay ve günleri. Tedavi Kliniği ve Laboratuvarı. Tom. 6, 21, 1936, s. 1-6.
- Vallicrosa, José M. Millas: Nuevos estudios sobre historia de la ciencia de la Biblioteca Catedral de Toledo. Madrid 1942, s. 64-67.
- Vattier, P.: Albugalii filii Sinae, sive ut vulgo dicitur, Avicenna philosophorum ac medicorum arabum principis de morbis mentis tractatus. interprete Petro Vatteris. Parisiis 1659.

İBNİ SİNÂ'NIN HEKİMLİĞİ VE TABÂBETİN GELİŞMESİNE ETKİLERİ

- Wellmann, Max: Philumenos. Hermes 43 (1908), s. 375.
- Wickersheimer, Ernest: Le discours de réception d'un bachelier en médecine montpelliérain au début du quinzième siècle. Bulletin de la société française d'Histoire de la Médecine, IX, 6 (1910), s. 249.
- Wiedemann, Eilhard: İbn Sina's Anschauung vom Sehvorgang. Arch. Gesch. Naturw. und Technik 4 (1913), s. 239-241.
- Yaltkaya, Şerefeddin: İbn Sina'nın basılmamış şiirleri. Büyük Türk Filozof ve Tıp üstadı İbn Sina. Türk Tarih Kurumu Yayınlarından: VII. Seri, No: 1, İstanbul 1937, s. 51.
- Yaltkaya, M. Şerefeddin: İbn Sina'nın İbni Abi Usaybia'nın Tabakat'ındaki Hal Tercemesi. Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbni Sina, Şahsiyeti ve Eserleri Hakkındaki Tetkikler, T. T. K. yayınlarından VII. Seri, No. 1, İstanbul 1937, s. 3-4.
- Zahir al-Din 'Ali b. Zayd al-Bayhaki: Kitâb Tatimmat sivân al-hikma, nşr. Muhammed Şafi, Lahur 1351.